



Funded by
the European Union

ZBORNİK RADOVA

MEĐUNARODNOG SEMINARA

NEVER FORGET

O HOLOKAUSTU I LJUDSKIM PRAVIMA

ODRŽANOG 23. 2. 2023. GODINE U ČAKOVCU



**ZBORNİK RADOVA MEĐUNARODNOG SEMINARA „NEVER FORGET“
O HOLOKAUSTU I LJUDSKIM PRAVIMA
ODRŽANOG 23.2.2023. GODINE U ČAKOVCU**

Uredništvo:

Andrej Pal, dr. med.

Aleksandra Ličanin

Recenzent:

Dr. sc. Lovro Kralj

Lektorica:

Dijana Fric, prof.

Čakovec, svibnja 2023.

ISBN 978-953-49660-5-1

Sadržaj:

1. Recenzent Dr. sc. Lovro Kralj, Filozofski fakultet u Rijeci	3
2. Loranda Miletić, prof. (AZOO): Poučavanje i učenje o Holokaustu u Republici Hrvatskoj na primjeru Jadranskog dijaloga	5
3. Dr. sc. Siniša Bjedov: Književnost i povijesti u zastupanju stvarnosti	12
4. Dr. sc. Goran Hutinec (FFZG): Deportacije iz NDH i hrvatskih zemalja u Auschwitz	25
5. Dr. sc. Vladimir Huzjan (HAZU): Što varaždinski srednjoškolci znaju i misle o fašizmu i antifašizmu? U povodu 80. obljetnice progona Židova u Varaždinu (1941.-2021.)	27
6. Janja Kovač i Slaven Ujlaki: Tragedija židovskog naroda Donje Dubrave	50
7. Vojko Kunaver, prof. (ZRSŠ): Nastava povijesti o Holokaustu u slovenskom školskom prostoru	60
8. Helena Zečar Lajtman, prof.mentor: Holokaust - etičko i sociološko gledište ...	61
9. Kristina Vinković, prof.: Obrada dokumentarnog filma „May Your Memory Be Love - the Story of Ovadia Baruch“	65

O Holokaustu, odnosno sustavnom i državno-organiziranom genocidu nad Židovima tijekom Drugog svjetskog rata, do danas je napisano više desetaka tisuća knjiga.¹ Međutim, povijest Holokausta u NDH ostala je na marginama međunarodne, ali i nacionalne, hrvatske, historiografije.² Povjesničarka Marija Vulesica nedavno je naglasila da „studije Holokausta kao grana povijesti još uvijek nisu uspostavljene u Hrvatskoj.“³ Unatoč određenim naprecima u području obrazovanja i istraživanja Holokausta u posljednjih nekoliko desetljeća, na akademskoj razini u Hrvatskoj postoji deficit istraživanja, ali i obrazovanja o Holokaustu. Na hrvatskim sveučilištima dostupna su četiri kolegija o povijesti Holokausta na Sveučilištu u Rijeci, i dva kolegija na Sveučilištu u Zagrebu, dok su na ostalim sveučilištima takvi kolegiji podzastupljeni. Iako postoje spomenici i muzeji posvećeni pojedinačnim mjestima stradanja poput Jasenovca, Republika Hrvatska jedna je od rijetkih zemalja Europske Unije koja nema nijedan istraživački ili sveučilišni centar kao ni nacionalni muzej posvećen povijesti Holokausta.

U posljednjih deset godina osjetan je značajan interes za povijest NDH među pojedinim istraživačima na međunarodnoj razini koji su primijenili nove pristupe i metode u proučavanju ustaškog pokreta. Na engleskom jeziku objavljene su vrijedne studije o kulturnim politikama i nasilju u NDH,⁴ odnosa ustaškog pokreta prema mladeži,⁵ povijesti fašizma u Hrvatskoj iz komparativne perspektive⁶ te lokalne i regionalne povijesti

¹ Dan Stone. *Histories of the Holocaust* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 6.

² Unatoč naporima nacionalne historiografije u kojima su vrijedne doprinose dali Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, Goran Hutinec, Ljiljana Dobrovšak, Zlata Živaković-Kerže i drugi, Hrvatska je historiografija u cjelini ostala je uvelike izvan suvremenih teorijskih i metodoloških debata u području studija Holokausta i genocida.

³ Marija Vulesica, “Holocaust Research in Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Serbia. An Inventory,” *Südosteuropa* 65, no. 2 (2017): 268.

⁴ Rory Yeomans, *Visions of Annihilation: The Ustasha Regime and the Cultural Politics of Fascism, 1941-1945* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2013).

⁵ Goran Miljan, *Croatia and the Rise of Fascism: The Youth Movement and the Ustasha during WWII* (London: I.B. Tauris, 2018).

⁶ Constantin Iordachi, “5. Fascism in Southeastern Europe: A Comparison between Romania’s Legion of the Archangel Michael and Croatia’s Ustaša,” in *Entangled Histories of the Balkans - Volume Two: Transfers of*

Holokausta, genocida i masovnog političkog nasilja.⁷ Iako su ove vrijedne studije uvele nova istraživačka pitanja, pristupe i metode u historiografiju; interdisciplinarni, transnacionalni, komparativni i mikropovijesni pristupi Holokaustu u NDH još uvijek su nedovoljno zastupljeni.

Projekt Židovske općine Čakovec *Never Forget - Nikad ne zaboravimo* važan je jer predstavlja vrijednu inicijativu lokalne zajednice da „odozdo“ ukaže na važnost sjećanja i obrazovanja o Holokaustu. Ovaj zbornik, kao dio projekta, predstavlja pokušaj revitalizacije istraživanja i debata o Holokaustu u Hrvatskoj. Zbornik predstavlja radove autora koji dolaze iz krajnje različitih područja, institucija i razina obrazovanja te njeguju različite pristupe i metode. Neki od radova fokusiraju se na istraživanja lokalne povijesti kroz fokus na empirijska istraživanja, drugi pak naglasak stavljaju na interdisciplinarni pristup te teorije o problemima reprezentacije i spoznaje o Holokaustu. Neki od autora u zborniku najavljuju nove publikacije, projekte i istraživanja koji imaju potencijal značajno obogatiti područje studija Holokausta u Hrvatskoj.

Ovaj zbornik, kao i projekt *Never Forget - Nikad ne zaboravimo*, vrijedna je inicijativa koja ima za cilj povezati autore i edukatore te dodatno osnažiti istraživanje i obrazovanje o Holokaustu kao i sjećanje na židovsku zajednicu u Hrvatskoj.

Political Ideologies and Institutions, ur. Roumen Daskalov and Diana Mishkova (Leiden; Boston: Brill, 2014): 355-468.

⁷ Alexander Korb. *Im Schatten des Weltkriegs. Massengewalt der Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien 1941-1945* (Hamburg: Hamburger Edition, 2013). Carl Bethke. *(K)eine gemeinsame Sprache? Aspekte deutsch-jüdischer Beziehungsgeschichte in Slawonien, 1900-1945*. (Berlin: Lit, 2013). Max Bergholz. *Violence as a Generative Force: Identity, Nationalism, and Memory in a Balkan Community* (Ithaca: Cornell University Press, 2016). Daniela Simon. *Religion und Gewalt: Ostkroatien und Nordbosnien 1941-1945* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019).

Loranda Miletić, prof., viša savjetnica za povijest
Agencija za odgoj i obrazovanje, Ispostava Zadar, Hrvatska
loranda.miletic@azoo.hr

Poučavanje i učenje o Holokaustu u Republici Hrvatskoj na primjeru Jadranskoga dijaloga

U posljednjih dvadeset godina poučavanje o Holokaustu u Republici Hrvatskoj doživjelo značajne promjene koje su pridonijele podizanju njegova statusa i značenja u odgoju i obrazovanju. Sve do 2000. godine genocid nad Židovima u Drugom svjetskom ratu, poznat pod nazivom Holokaust, kao takav pojam nije postojao u hrvatskom školskom sustavu. O Holokaustu se u našim školama govorilo uglavnom kao o teroru i zločinima okupatora i njihovih saveznika ustaša ili kao o „zločinu genocida“. U udžbenicima su dominirali podaci o različitim skupinama žrtava, među kojim su se Židovi usputno spominjali, kao i uznemirujući tekstovi i fotografije stradalih. Učitelji i nastavnici o Holokaustu su govorili kao o teškoj i kompliciranoj temi za poučavanje te su svoje oklijevanje da se njome ozbiljnije bave opravdavali nedovoljnom stručnom pripremljenošću, nedostatkom dodatnih nastavnih materijala ili strahom od neprikladnih učeničkih reakcija i pitanja. Nije bilo ni organiziranog i sustavnog stručnog usavršavanja o ovoj temi. U međuvremenu je Holokaust postao prisutniji u našem kolektivnom sjećanju zbog mnogobrojnih i raznovrsnih prikaza u popularnoj kulturi, književnosti, filmu i medijima te memorijalnim centrima i muzejima ali i zbog novog pristupa i niza aktivnosti i promjena u području obrazovanja koje su provodile i koje provode Agencija za odgoj i obrazovanja, Ministarstvo znanosti i obrazovanja i različite nevladine udruge i organizacije. O tomu će, iz perspektive Agencije za odgoj i obrazovanje, ovdje biti riječi.

Agencija za odgoj i obrazovanje kao samostalna javna ustanova pod današnjim nazivom djeluje od 2006. godine. Početci njezine djelatnosti sežu u drugu polovinu 19. stoljeća kada se Mažuranićevim školskim reformama uspostavlja obavezno javno osnovno školstvo i stručni nadzor nad radom škola. Zavodi za unapređivanje obrazovanja, pod različitim imenima, nastavili su djelovati kao institucije za praćenje, unapređivanje i razvoj sustava odgoja i obrazovanja. Agencija za odgoj i obrazovanje pravni je sljednik Zavoda za školstvo Republike Hrvatske i baštini njegovu povijest. Osnovna djelatnost Agencije je obavljanje stručnih i savjetodavnih poslova u odgoju i obrazovanju, odnosno sudjelovanje u praćenju, unapređivanju i razvoju odgoja i obrazovanja na području predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja, obrazovanja odraslih te školovanja djece hrvatskih građana u inozemstvu i djece stranih državljana. U okviru tih poslova je i područje poučavanja i učenja o Holokaustu.

Veliki korak u poučavanju o Holokaustu dogodio se 30. listopada 2003. godine, kada je tadašnje Ministarstvo prosvjete i sporta donijelo Odluku o obilježavanju *Dana sjećanja na Holokaust i sprječavanja zločina protiv čovječnosti*. Prema ovoj odluci Dan sjećanja

obilježava se svake godine 27. siječnja, na dan oslobođenja Auschwitzta. Odlukom su određeni nositelji komemoriranja: tadašnje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, Agencija za odgoj i obrazovanje, županijski uredi državne uprave i druge odgojno-obrazovne institucije. Uveden je kroskurikularni model poučavanja kojim bi se Holokaust poučavao u različitim ciklusima obrazovanja i u okviru različitih predmeta, od hrvatskoga jezika, stranoga jezika, povijesti, vjeronauka, etike do psihologije, filozofije i sociologije. Upravo kroskurikularni model poučavanja o Holokaustu omogućava učenicima da razumiju njegovu kompleksnost i da pronalaze odgovore na etička, moralna, teološka ili društvena pitanja. Okupiti različite nastavne predmete oko ove teme znači crpiti stručnost iz različitih područja, pristupiti Holokaustu iz više perspektiva i osloniti se na znanja i ideje prikupljene na drugim školskim satima. To istodobno znači podijeliti teret nastave, izbjeći pritisak ograničenog broja nastavnih sati i obogatiti učeničko razumijevanje. Kroskurikularnim modelom poučavanja Holokaust se sagledava izvan granica povijesne discipline i postaje sastavni dio općeg obrazovanja. Agencija za odgoj i obrazovanje od samih početaka u 2005. godini razvijala je područje poučavanja o Holokaustu u tri smjera u skladu s potrebama odgojno-obrazovnog sustava.

Prvi smjer podrazumijeva promjene u dotadašnjim nastavnim planovima i programima, kasnije kurikulumima i uključivanje Holokausta kao obvezne teme u školski sustav. Poučavanje o Holokaustu dodatno je osnaženo 2006. godine uvođenjem Hrvatskoga nacionalnoga obrazovnog standarda (HNOS) za osnovnu školu kojim se nastojalo poboljšati opću kvalitetu odgoja i obrazovanja i osuvremeniti strategije i pristupe poučavanja i učenja. Zahvaljujući HNOS-u, Holokaust je postao obvezan sadržaj u novom programu nastave povijesti u 8. razredu osnovne škole i sastavni dio svih udžbenika povijesti. Potkraj 2011. javnosti je predstavljen kurikulum Građanskog odgoja i obrazovanja, kojim bi se razvijale građanske kompetencije utvrđene Nacionalnom okvirnim kurikulumom, i u kojem Holokaust zauzima vidno mjesto. Uvođenje Građanskog odgoja i obrazovanja u hrvatski odgojno-obrazovni sustav otvorilo bi nove kroskurikularne mogućnosti u području učenja i poučavanja o Holokaustu i time dodatno osnažilo nastojanja da se obuhvati ova slojevita tema. Najveći iskorak napravljen je u ožujku 2019. uvođenjem novog *Kurikuluma za nastavni predmeta Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*. Naime, ovim dokumentom poučavanje o Holokaustu obvezna je tema u domeni A. Društvo za 8. razred osnovne škole (*Rasni, vjerski, nacionalni, politički i ideološki progoni i stradanja, koncentracijski logori i logori smrti. Holokaust i drugi zločini protiv čovječnosti u hrvatskome, europskome i svjetskome kontekstu*) i u domeni D. Politika (*Drugi svjetski rat u svijetu, Europi i Hrvatskoj. Kvislinški režimi: primjer Nezavisne Države Hrvatske. Politika terora nad građanima (posebice Židovima, Srbima i Romima)*). Poučavanje o Holokaustu postala je obvezna tema u novom kurikulumu Povijesti za 4. razred gimnazije u domeni A. Društvo (*Demografske promjene u Drugome svjetskom ratu u Hrvatskoj, Europi i svijetu: zločini, stradanja i totalni rat. Vojne i civilne žrtve. Nacionalni, rasni, vjerski i ideološki progoni i stradanja. Holokaust, genocidi i drugi zločini protiv čovječnosti*) i u domeni D. Politika (*Okupacija i podjela prve jugoslavenske države, kvislinški režimi: primjer Nezavisne Države Hrvatske. Politika terora nad građanima (posebice Židovima, Srbima i Romima)*). Broj sati posvećen poučavanju o

Holokaustu nije točno određen i ovisi o vrsti škole, nastavnom programu ili predmetnom kurikulumu i modelu poučavanja (unutar jednog predmeta, kroskurikularno ili kao izvannastavni sadržaj). Broj sati varira od 1 sata u strukovnim školama do 35 ili čak 70 sati u nekim gimnazijama kao izvannastavni ili izborni program. Primjeri ovakvog izvannastavnog i izbornog programa rada s 35 ili 70 sati predstavljeni su na nacionalnim seminarima 2006. godine, 2009. godine i 2016. godine, a ostvareni su u Gimnaziji u Karlovcu, XVI. gimnaziji u Zagrebu i Gimnaziji Daruvar u Daruvaru. Naravno, nastavnici stalno ističu da je upravo nedostatak vremena ili bolje rečeno organizacija ograničenog vremena, jedan od ključnih izazova poučavanja jer nisu sigurni koje sadržaje uključiti u poučavanje, samo one iz udžbenika ili dodatne nastavne materijale, zatim koje dodatne materijale koristiti, kako pristupiti temi i sl. Sve to generira određene izazove kojima su izloženi nastavnici i učenici, ali i kreatori kurikuluma i autori udžbenika. Dodatni prostor za aktivnosti u školama otvoren je donošenjem odluke o obilježavanju 27. siječnja, *Dana sjećanja na Holokaust i sprečavanju zločina protiv čovječnosti*. Na taj dan u školama se prezentiraju razne aktivnosti i postignuća učenika. Uglavnom se radi o izvannastavnim, kroskurikularnim, cjelodnevnim aktivnostima koje su rezultat rada učitelja i učenika, često i u većem broju sati od planiranog, i uz ograničena materijalna sredstva. U posljednjih nekoliko godina takvi projekti bili su predstavljeni na nacionalnim stručnim skupovima. Posjeti Spomen-području Jasenovac, posjeti židovskim općinama, susreti s preživjelim, istraživački radovi o povijesti Židova u lokalnoj sredini, projektni dan posvećen Holokaustu, izložbe učeničkih radova, gostovanja u medijima, školski muzeji posvećeni Holokaustu, etwinning projekti i predavanja s prezentacijama za vršnjake u školama samo su neke od mnogobrojnih i raznovrsnih aktivnosti koje se odvijaju na Dan sjećanja na žrtve Holokausta. Osim toga, kao stalna članica Međunarodnog saveza za sjećanje na Holokaust od 2005. godine (International Holocaust Remembrance Alliance/IHRA) Republika Hrvatska se obvezala na provođenje odluka iz Stockholmske deklaracije te je usvojila niz neobvezujućih definicija i radnih materijala: *IHRA Preporuke za poučavanje i učenje o Holokaustu*; *IHRA Preporuke za prepoznavanje i suzbijanje iskrivljavanja istine o Holokaustu*; *Radnu definiciju antisemitizma*; i *Radnu definiciju antiromskog rasizma i diskriminacije* i dr.

Drugi smjer se odnosio na izradu dodatnih nastavnih materijala i priručnika koji su trebali osnažiti učitelje i nastavnike i ponuditi im raznovrsne, suvremene pristupe učenju i poučavanju ove teme. Odmah nakon donošenja *Odluke o obilježavanju Dana sjećanja na Holokaust i sprečavanja zločina protiv čovječnosti*, institucije zadužene za njezinu implementaciju započele su s razvijanjem dodatnih nastavnih materijala. Stručnjaci i praktičari svjesni su da ne postoji samo jedan jedini "ispravan" način za poučavanje Holokausta, niti idealna metodologija koja odgovara svim nastavnicima ili učenicima. Povjerenstva Ministarstva znanosti i obrazovanja i Agencije za odgoj i obrazovanje odlučila su da se dodatni nastavni materijali temelje na izvorima koje nastavnici najčešće koriste, a to su dokumentarni i igrani filmovi, osobna svjedočenja preživjelih, autobiografska djela, pisma, dnevници, novine, originalne fotografije, artefakti, službeni dokumenti i umjetnička djela. Svi oni mogu dati autentičan susret s prošlošću. Gdje god je to bilo moguće dodatni nastavni materijal bio je popraćen priručnikom za nastavnike s dodatnim pojašnjenjima. U razdobljku

od 2006. do danas AZOO je, uz predstavnike Ministarstva znanosti i obrazovanja i odabrane nastavnike, sudjelovala u nizu međunarodnih projekata koji su rezultirali dodatnim nastavnim materijalima. Spomenut ćemo samo neke od njih, poput zajedničkog projekta Kuće Anne Frank iz Amsterdama i OESS-a, koji je rezultirao izradom nastavnog materijala u obliku triju brošura (*Povijest Židova u Europi i antisemitizma do 1945.; Antisemitizam u Europi danas; Predrasude, diskriminacija, rasizam i antisemitizam*) i priručnika za nastavnike i koji je u 10.000 primjeraka distribuiran u hrvatskim školama ili projekta AZOO i MZO s Institutom za vizualnu povijest i obrazovanje Zaklade Shoah Sveučilišta Južne Kalifornije u SAD-u. Cilj je bio razviti nastavne materijale o Holokaustu na temelju video svjedočenja preživjelih pohranjenih u arhivu Zaklade. Nastalo je sedam nastavnih jedinica u kojima se donose iskustva pojedinaca, muškaraca, žena i djece zahvaćenih Holokaustom. To su: Kolaboracija, konformizam, konfrontacija; Židovi u antifašističkoj borbi; Odgovornost; Deportacija stanovništva Nezavisne Države Hrvatske u ustaške koncentracijske logore; Stradanje žena i djece u logoru Jasenovac; Sudbina Lee Deutsch; Sudbina zatočenika na hrvatskom teritoriju pod talijanskom okupacijom. Autori nastavnih jedinica su učitelji i nastavnici iz različitih tipova škola, znanstvenici i kustosi Jasenovca.

Treći smjer djelovanja Agencije za odgoj i obrazovanje u području poučavanja i učenja o Holokaustu podrazumijeva odgovarajuće kontinuirano stručno usavršavanje. Holokaust je predmet kontinuiranoga, detaljnoga, akademskoga istraživanja te je stoga izuzetno važno da stručno usavršavanje u ovom području pruža mogućnosti učiteljima da nadograđuju svoja znanja o temi na način koji će omogućiti učinkovitiji, smisleniji i izazovniji način poučavanja njihovih učenika. Osim toga, važno je razvijati mrežu učitelja koji će dalje širiti stečena znanja na regionalnoj i lokalnoj razini. Zato svake godine za *Dan sjećanja* Agencija za odgoj i obrazovanje organizira nacionalni stručni skup kojem prisustvuju nastavnici različitih nastavnih predmeta iz svih krajeva Hrvatske. Suorganizatori ovoga stručnoga skupa bili su ili jesu Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Javna ustanova spomen-područje Jasenovac, Međunarodna škola za poučavanje o Holokaustu Yad Vashem u Jeruzalemu, Zaklada Shoah iz Los Angelesa, Memorial de la Shoah iz Pariza, Židovska zaklada za pravednike u New Yorku, Muzej Holokausta u Washingtonu, Muzej Kuće Ana Frank iz Amsterdama, Muzej Kuće Wannsee konferencije u Berlinu, OESS iz Varšave i Vijeće Europe te židovske općine s prostora Republike Hrvatske. Od 2004. godine do sada stručnim skupovima o poučavanju o Holokaustu na nacionalnoj i regionalnoj razini, od kojih su oni 2007. godine i 2009. godine bili međunarodni u okviru Pestalozzi programa Vijeća Europe, nazočilo je oko 1400 nastavnika. Bogato iskustvo i perspektive znanstvenika i edukatora iz različitih međunarodnih institucija koje se bave poučavanjem o Holokaustu i znanje i vještine domaćih stručnjaka očito su dobra kombinacija jer interes za ove stručne skupove ne jenjava, dapače, svake godine se sve brže popunjavaju mjesta za sudjelovanje. Ovaj se stručni skup svake godine održava u drugom mjestu kako bi se očuvala uspomena na židovske zajednice koje su nestale u Holokaustu u Hrvatskoj za vrijeme Drugog svjetskog rata ili su danas na rubu nestajanja. Tako su stručni skupovi organizirani, primjerice 2015. godine u Splitu, 2016. godine u Koprivnici 2017. godine, u Dubrovniku 2018. godine, u Puli, 2019. godine u Slavanskom Brodu 2020. godine, online 2021. godine i 2022. godine te u Osijeku 2023. godine.

Posebno valja istaknuti suradnju Agencije za odgoj i obrazovanje s nevladinim udrugama i institucijama u Republici Hrvatskoj koja se značajno intenzivirala posljednje tri godine. Potpisan je ugovor o suradnji sa Židovskom općinom Zagreb (ŽOZ) 2022. godine kojim se otvorila dodatna mogućnost stručnog usavršavanja na Šoa Akademiji koju ŽOZ organizirana. Sličan ugovor o suradnji je potpisan i s nevladinom udrugom HERMES koja surađuje s Washingtonskim muzejom Holokausta a koji je rezultirao dvama zajedničkim seminarima (u Zagrebu 2020.godine i online 2021. godine). Agencija za odgoj i obrazovanje nastavila je suradnju i s Centrom za promicanje tolerancije i očuvanje uspomene na Holokaust iz Zagreba i Židovskim filmskim festivalom organiziravši tijekom 2021. godine i 2022. godine dva online seminar na kojima je sudjelovalo gotovo 1000 sudionika. Prvi seminar iz 2021. godine bavio se temom etičnosti i kulturnoga pluralizma u hrvatskom obrazovnom sustavu i hrvatskom medijskom prostoru u prikazivanju Holokausta i stradanja a drugi, iz 2022. godine za temu je imao Holokaust i stradanja u kulturnom stvaralaštvu. Nova suradnja AZOO je uspostavljena potpisivanjem Ugovora o suradnji 2023. godine s Centropom. Centropa je neprofitni židovski povijesni institut posvećen očuvanju židovskih obiteljskih priča i fotografija iz 20. stoljeća iz srednje i istočne Europe i Balkana, te širenju tih priča i fotografija kroz filmove, knjige i izložbe.

Značajan broj nastavnika različitih predmeta, njih više od 700, sudjelovalo je u različitim oblicima edukacija u inozemstvu. Od 2005. godine, svake godine, 25 nastavnika različitih predmeta sudjeluje na seminaru Međunarodne škole za poučavanje o Holokaustu Yad Vashem u Izraelu. Agencija za odgoj i obrazovanje potpisala je s Yad Vashemom Sporazum o suradnji koji se obnavlja svakih pet godina (zadnji put potpisan 2019. godine).

Agencija za odgoj i obrazovanje potpisala je ugovor o suradnji s Memorial de la Shoah iz Pariza. Ugovor se kontinuirano obnavlja na obostrano zadovoljstvo partnerskih institucija. Temeljem tog Ugovora od 2013. godine na seminarima Memorial de la Shoah u Parizu sudjeluje godišnje 20 učitelja, nastavnika i drugih stručnjaka u obrazovanju iz Republike Hrvatske. Do danas je edukaciju u Parizu prošlo oko 200 učitelja i nastavnika iz Republike Hrvatske. Posljednji seminar u Parizu organiziran je u prosincu 2021. godine. Slijedom ovoga Ugovora stručnjaci iz Memorial de la Shoah drže predavanja i radionice na skupovima o Holokaustu u Hrvatskoj.

Memorial de la Shoah iz Pariza organizira i regionalne skupove *Holokaust kao početna točka*. To je međunarodni program koji postoji od 2015. i kojeg financijski podržava EU za zemlje iz Europske Unije koje sudjeluju u programu i Claims Conference iz New York-a za zemlje izvan EU. Obuhvaća regionalne i transnacionalne seminare za učitelje i nastavnike različitih predmeta kojima se nastoji razviti suradnja na regionalnoj osnovi. Obično se radi o zemljama s proturječnim sjećanjima. Cilj programa *Holokaust kao početna točka* je:

- polazeći od povijesti Holokausta kao zajedničkoga nasljeđa stvoriti prostor za dijalog među susjednim europskim zemljama s različitim nacionalnim narativima povezanima s Drugim svjetskim ratom ili poraćem

- potaknuti sudionike na razmišljanje o vlastitoj nacionalnoj povijesti, diskutirati o suprotstavljenim perspektivama i bavi se osjetljivim pitanjima kroz znanstveni pristup
- stvoriti široku i raznoliku mrežu nastavnika iz Hrvatske koji su razvili svoje kompetencije u području poučavanja o Holokaustu te ih umrežiti s kolegama iz susjednih zemalja.

Republika Hrvatska sudjeluje u ovoj inicijativi od samih početaka programa, u tzv. Balkanskom dijalogu Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije od 2015. godine, u Dijalogu Austrije, Slovenije i Hrvatske 2021. godine i 2022. godine, Jadranskom dijalogu Hrvatske, Italije i Slovenije od 2018. te Sefardskom dijalogu Portugala, Španjolske, Sjeverne Makedonije, Grčke i Hrvatske 2023. godine.

Ovdje ćemo se posebno osvrnuti na seminar koji se organizira već šestu godinu za redom za učitelje i nastavnike iz Italije, Slovenije i Hrvatske. U organizaciji seminara zajednički surađuju Memorial de la Shoah iz Pariza, Zavod za školstvo Republike Slovenije, talijansko Ministarstvo obrazovanja i hrvatska Agencija za odgoj i obrazovanje. To je tzv. **Jadranski dijalog** u kojemu, polazeći od zajedničke povijesti Holokausta, otvaraju se osjetljiva pitanjima lokalne i regionalne povijesti koja nas još uvijek dijele. Seminari se odvijaju jednom godišnje, svaki put u drugoj zemlji domaćinu. Do sad su održani seminari u Ljubljani 2018. godine, Trstu 2019. godine, online 2020. godine, online 2021. godine, Zagrebu 2022. godine te idući ponovno u Trstu krajem ožujka 2023. godine. Seminari se ne bave samo prošlošću, već se bave i suvremenim pedagoškim izazovima poput antisemitizma, antiromskoga rasizma i diskriminacije, iskrivljavanja Holokausta, teorija zavjere i sl. Pregled tema i predavanja može se vidjeti na primjeru programa Jadranskog dijaloga iz Zagreba 2022. godine (slika 1, 2 i 3)

Kao konkretan rezultat rada koji je proizašao iz *Holokaust kao početna točka* seminara, u iduća tri mjeseca po njegovom završetku razvija se **Aktivnost učenja (AU)** koja je relevantna za nastavnike zemalja sudionica. U evaluaciji seminara nastavnici su izradu AU ocijenili visokim ocjenama ističući njenu vrijednost, vidljivost i održivost. Jedan od njih je rekao da je *do sada sudjelovao u nekoliko takvih inicijativa, ali niti jedna nije dala tako dobre rezultate. Učitelji obično počinju razvijati AU na samom seminaru i po završetku seminara taj proces se gasi. Često nema naknadnog seminara na kojem se AU prezentira ili AU nije preveden na materinske jezike i ne distribuira se drugim nastavnicima.* Ovdje to nije slučaj. Prvobitno se Aktivnost učenja nazivala nastavnim planom ali je naslov promijenjen kako bi se promoviralo aktivno učenje na temelju različitih vrsta izvora i dokaza, koristeći različite razine kognitivnih procesa. To je vrlo koristan alat koji nastavnici mogu koristiti za implementaciju onoga što su naučili i radili na seminaru, pogotovu ako je tema malo poznata i zanemarena u nacionalnom kurikulumu. Ona zahtijeva kooperativni proces učenja s fokusom na aktivnosti učenika. Predviđena je za jedan ili dva školska sata i prilagođena potrebama nastavnika i učenika. Izrađuje se na engleskom jeziku i po završetku rada prevodi na jezike zemalja koje su sudjelovale u njenom razvoju. Prvi korak u razvoju AU je radionica koja je uvijek zadnja na programu seminara, a vodi je pedagoški savjetnik. Na radionici nastavnici razrađuju nacrt aktivnosti učenja prema jednoj od dvije ponuđene teme predavanja sa seminara. Cilj je

rezultate jedne znanstvene discipline, historiografije, pretvoriti u materijal za poučavanje i učenje. Aktivnost učenja razvija tim od troje nastavnika (svaka zemlja ima jednog predstavnika) uz stručnu podršku dvaju savjetnika, pedagoškog i akademskog, koji brinu da AU bude pedagoški dosljedna i povijesno točna. Trebala bi također biti prilagodljiva i primjenjiva unutar nacionalnih obrazovnih standarda/kurikuluma. Do sada su za Jadranski dijalog izrađene tri takve aktivnosti učenja: *Kolaboracija 2020.*; *Logor Kampor na Rabu 2021.* i *Postojane žene na nepostojanim granicama 2022.* Šest mjeseci po završetku seminara organizira se online tzv. Follow-up seminar na kojemu autori AU, u interakciji sa sudionicima seminara, predstavljaju Aktivnost učenja. Nakon toga se AU pilotira u školama triju zemalja i potom se uključuje kao radionica u idući seminar gdje će biti predstavljena novoj grupi učitelja i nastavnika. Sve navedeno može se lijepo prikazati na konkretnom primjeru zadnje aktivnosti učenja *Postojane žene na nepostojanim granicama* koja je nastala nakon seminara u Zagrebu u ožujku 2022. Za ovu AU autori su spojili dva seminarska predavanja. Riječ je bila o predavanju dr. sc. Boruta Klaljane o promjenama granica na sjevernom Jadranu od 1918. godine do 1945. godine i predavanju dr. sc. Laure Fontane o Talijankama, političkim zatvorenicama, deportiranim 1944. godine s Jadranskog primorja u Auschwitz, na temelju studija slučaja i novih pogleda na Auschwitz. Cilj je bio da učenici razumiju i znaju objasniti složenost političkih i društvenih odnosa na tom području i njihov utjecaj na živote pojedinaca, manjina i etničkih zajednica koje tamo žive. Pri tom su korišteni razni izvori o trima mladim ženama koje su prije i tijekom Drugog svjetskog rata živjele u pograničnim područjima Hrvatske, Slovenije i Italije. Analizom različitih izvora učenici bi trebali vidjeti kako povijesni događaji utječu na formiranje identiteta osobe, ali i procijeniti kako naše vrijednosti, ideje i postupci oblikuju naš identitet.

Znanja i vještine koju nastavnici stječu na nacionalnim i međunarodnim stručnim skupovima i njihova diseminacija okosnica su za uspješnu budućnost poučavanja o Holokaustu u Republici Hrvatskoj. O tomu svjedoče sve češći pozivi međunarodnih organizacija upućeni našim nastavnicima i obrazovnim stručnjacima da sudjeluju na međunarodnim stručnim skupovima kao predavači i voditelji radionica.

Dr. sc. Siniša Bjedov
Književnost i povijest u zastupanju stvarnosti
sinisabjedov.os@gmail.com

Književnost i povijest u zastupanju stvarnosti

(Uz promociju knjige: „Alfred Fischer - Još nekoliko dana“, 2022.)

Odnos zbilje i fikcije

Pitanje odnosa povijesti i fikcije, odnosno naracije i spoznajnih mogućnosti povijesti, kojim će se ovaj rad baviti, još uvijek je otvoreno. Problemi koji ovu temu prate neprestano su preplitanje i umnožavanje smislova te mogućih tumačenja⁸.

U davna vremena, prije pojave pisma, životna iskustva ili životna mudrost, prijeko potrebna za preživljavanje, prenosila su se na nove naraštaje usmeno, pričama koje danas nazivamo mitovima, jednostavnim oblicima⁹ ili usmenom književnošću, među koje svrstavamo i poslovice. Općepoznata i često korištena poslovice: „Sve se vraća“ plod je, vjerojatno, višestoljetnoga ljudskoga iskustva, posredovanoga kršćanskim naukom, no moguće je da seže i znatno dalje u ljudsku povijest jer, kao što znamo, i kršćanstvo je velik dio svoga nauka nasljeđovalo. Poslovice u svome značenju nose prizvuk proročanstva, upozorenja bahatima i utjehe pravednima kako će im život vratiti ono što u njega ulažu. To je teško znanstveno dokazati, ali i opovrgnuti. Radi se o oblicima doživljavanja stvarnosti koje su osobite čovjeku kao misaonom biću. Naime, osobito je ljudskim bićima da u svemu traže smisao. Između objektivno nepovezanih zbivanja čovjek je sklon tražiti poveznicu i smisao, kao da mu je genetski zadano tražiti smisao života. U svakom slučaju, prošla stvarnost prenosila se budućim naraštajima pričama. Tako je povijest oduvijek u uskoj vezi s pričom i pričanjem, odnosno onim što danas zovemo književnošću, naracijom, fikcijom.

I povijest, dakako, ima povijest. Ona je opsežna koliko i sama povijest, no u ovome radu obratit će se pozornost na posljednjih dvadesetak godina u kojima je naracija postala kamenom spoticanja uz diskusiju o povijesti i njezinim mogućnostima spoznaje istine. Svoj prilog raspravama o epistemološkim mogućnostima povijesti dali su i teoretičari književnosti, posebice oni koji su prihvatili i razvijali naratologiju - granu teorije književnosti koja proučava pripovjedne tekstove¹⁰. Ona se kao zasebno učenje razvila u okvirima strukturalizma, a svoje postavke temelji na zamisli da je moguće istražiti zakonitosti

⁸ Ricoeur, Paul, *Preplitanje historije i fikcije*, Quorum, 6, 1990., str. 236 - 247

⁹ Jolles, André, *Jednostavni oblici*, MH, Zagreb, 2000., preveo Vladimir Biti

Iako prvi puta objavljeno 1930. godine, tek pedesetih postupno raste zanimanje za ovo djelo, usporedo s promjenama shvaćanja znanosti u književnosti. Autorova se obrada fenomena danas shvaća kao temeljna orijentacija unutar strukturalizma i naratologije. Tragajući za određenjima žanrova usmene književnosti Jolles najprije okvirno određuje pojam jednostavnoga oblika, opisujući ih zatim pojedinačno. Temeljni je Jollesov zaključak da kratke pripovjedne vrste korespondiraju s određenim ljudskim komunikacijskim potrebama.

¹⁰ Solar, Milivoj, *Rječnik književnog nazivlja*, Zagreb, Golden-marketing, 2006., str. 198

oblikovanja tekstova u kojima je između početka i kraja prisutna promjena što se tradicionalno naziva - pričom. Budući da je pričanje povezano s poviješću od samih početaka, jasno je da su određene teze imale odjeka i na povijest kao znanost. Naratolozi su ustrajali na tome kako postoji određena logika pripovijedanja koja se analizira prema komunikacijskim načelima. Proučavali su strukturu pripovijedanja i našli da se ona odvija prema određenim ustaljenim obrascima koje su nazvali „funkcijama“ i drugim nazivima, koji za ovaj rad nisu presudni te se neće spominjati. Uočavanje da se pripovijedanje odvija po određenim obrascima i ima svoj unutarnji ustroj, dovelo je do promjene u načinu gledanja na pripovjedne tekstove i poruke koje nose. Budući da se i povijest služi pričama i tekstovima, nužno se to odnosilo i na nju te do određene mjere dovelo u pitanje povijesne istine koje su se do tada temeljile na „pisanim izvorima“ kao temeljima istinitosti i objektivnosti. U radovima naratologa opisana metodologija pokazivala se primjenljivom prilikom analize manjih zasebnih cjelina, ali je njihov način proučavanja tekstova pokazivao manjkavosti prilikom sagledavanja cjelokupnoga pripovjednog teksta, njegova smisla i značenja.

Povjesničari su, dakako, na postavljene upite odgovarali različito. „Kada se zaljuljao devetnaestostoljetni model znanosti, povijest je izgubila univerzalni ključ kojim bi mogla otključavati vrata prošlosti. Nestali su naoko čvrsti okviri objektivnosti, neupitnih kategorija, zakonitosti i metodologija jednostavnoga očitavanja prošlosti iz izvora. Ostala je povijest koja daje niz mogućih objašnjenja, aproksimativne prosudbe i koja je uvelike ovisna o svom diskurzu.“¹¹ Pregled odnosa povjesničara prema problemu naracije raznolik je i kreće se od umanjivanja problema do razmišljanja da je naracija samo način izlaganja koji nema utjecaja na rezultate istraživanja, a dio znanstvenika smatrao je da je naracija jednostavno neprikladna za objašnjavanje stvarnosti uopće, pa tako i prošle stvarnosti. Neki smatraju kako naracija jednostavno nije dovoljno znanstvena, a drugi ozbiljni prigovor naraciji je to što prošloj stvarnosti nameće narativni ustroj čime ju zapravo iskrivljuje. Ne može se poreći da to u određenoj mjeri nije točno, a ako je tako, radi se o tome da bi se prilikom „očitavanja“ to moralo imati u vidu. U tom smislu, nalazi bi naratologije trebali pomoći povijesti u tumačenju „pravih“ značenja tekstova koji povjesničarima služe kao izvori, a ne podrivati povijest kao znanost. „Ako baviti se poviješću znači unositi smisao u prošlost i sadašnjost, rasprava o pisanju i konstrukciji značenja ne smije biti zanemarena.“¹² U tom smislu iznijet će se nekoliko gledišta.

Paul Ricoeur¹³ smatra kako se povijest i fikcija zapravo sukobljavaju s istim teškoćama koje su zahvaljujući fenomenologiji privedene jeziku. Fenomenologija u osnovi govori o tome da se pojava razlikuje od „biti“ što je imalo utjecaja na proučavanje književnosti, a radi se o razmišljanju koje je na tragu do sada spominjanih odnosa povijesti, teksta i spoznaje istine o prošlosti. Nadalje, on smatra kako međusobnim utjecajem, prepletanjem historije i fikcije dolazi do *djelatne refiguracije vremena* koje tako postaje ljudsko vrijeme. Fenomenološki trenutak spoznaje biti neke stvari, istine o njoj, zbiva se čitanjem. On smatra da je teorija

¹¹ Janeković-Römer, Zdenka, *O pisanju povijesti i znanju o prošlosti*, Zbornik Mirjane Gross, ur. Ivo Goldstein, Zagreb, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999, str. 445.

¹² Janeković-Römer, *O pisanju povijesti i znanju o prošlosti*, str. 446.

¹³ Ricoeur, Paul, *Preplitanje historije i fikcije*, Quorum, 6, 1990., str. 237

čitanja stvorila prostor za razmjenu povijesti i fikcije. Čitanje se ne tiče samo recepcije književnih djela i mi nismo ništa manje čitači povijesti nego romana, drži Ricoeur. „Preplitanjem povijesti i fikcije nazivamo temeljnu strukturu, ontološku i epistemološku, zahvaljujući kojoj i historija i fikcija konkretiziraju svakoj od njih pripadajuću intencionalnost tek služeći se intencionalnošću one druge.“¹⁴ Jednostavnije rečeno, povijest se služi fikcijom da bi preobrazila vrijeme, a u istom se smislu fikcija služi poviješću.

Prilikom fikcionalizacije povijesti odlučna je uloga imaginarnoga u opažanju prošlosti onakve kakva je moguće bila. Ponor između slijeda vremena svijeta i proživljenoga vremena premošćuje se oblikovanjem „konektora“ koji nam omogućuju promišljanje i baratanje povijesnim vremenom. To je u prvom redu kalendar. Njega, kao i druge konektore, obilježava dvostruka pripadnost. Kalendar, naime, pripada s jedne strane astronomskom univerzumu, a s druge čovjekovom univerzumu. Zahvaljujući kalendaru, sva sjećanja jednoga kolektiva mogu biti datirana i postati datirani događaji zahvaljujući njihovom ponovnom upisivanju u kalendarsko vrijeme.¹⁵ Konektori obavljaju prijenos između pripovjednoga i univerzalnoga vremena. Imaginarni karakter konektora kulminira u fenomenu traga. Miješana struktura traga tijekom prošlosti, sadašnjosti i budućnosti pretpostavlja zapravo imaginarno posredovanje zbog toga što na trag možemo gledati kao na oznaku ostavljenu u sadašnjosti prisutne stvari koja važi za prošlu stvar. Imaginarni karakter djelatnosti koje posreduju trag potvrđuje se u promišljanju koje prati interpretaciju nekog ostatka, fosila, ruševine i sličnog. Vrijednost traga očituje se u aktivnosti imaginacije kojom mu pridružujemo životni kontekst ili „svijet koji danas nedostaje oko ostataka.“¹⁶ Ricoeur smatra kako povijest u svome pismu oponaša tipove zapleta naslijeđene od književne tradicije. Tako određeni slijed događaja vidimo kao tragičan ili komičan. Zahvaljujući tome, jedan te isti rad može biti ujedno veliko povijesno djelo i sjajan roman, smatra Ricoeur. Što se tiče procesa fikcionalizacije povijesti, Ricoeur spominje još i središnju temu Diltheyeve sociologije razumijevanja prema kojoj je svako povijesno razumijevanje ukorijenjeno u sposobnosti subjekta da se prenese u njemu strani psihički život.¹⁷ Reklo bi se sposobnost empatije uz posjedovanje emocionalne inteligencije o kojoj se danas sve više s uvažavanjem raspravlja. Ishodište se povijesti nalazi oko sintagme „upoznati prošlost onakvu kakva se doista zbila“, a koju povjesničar Hayden White naziva predstavljačkom funkcijom povijesne imaginacije. Opisujući na taj način neko prošlo zbivanje, povjesničar se služi naracijom i njezinim izražajnim sredstvima među kojima je i posredovanje imaginarnoga. Putem predstavljačke uloge imaginarnoga ulazi se u područje iluzije prisutnosti. Fikcija, naime, pripovjedaču daje oči. „Povijest naprosto zahtijeva stanovitu fikcionalizaciju upravo u službi svoje usmjerenosti na prikazivanje prošlosti.“¹⁸

S druge strane, Ricoeur smatra kako i fiktionalna priča pokazuje osobine koje su specifične za povijesnu priču. Činjenica je da ispričati bilo što, znači ispričati to *kao da se dogodilo*. Priče se, naime, pričaju uvijek u prošlom vremenu. Glagolska vremena koja se upotrebljavaju

¹⁴ isto

¹⁵ Isto, str. 239

¹⁶ Ricoeur, str. 240

¹⁷ isto

¹⁸ isto

u pričanju služe tome da se čitatelja upozori da je to što čita priča. Priča podrazumijeva opušteni odnos prema tekstu, za razliku od, recimo, komentara koji zahtijeva napetost i pažnju. Glagolska vremena koja sugeriraju opušten odnos su aorist (prošlo svršeno vrijeme) i imperfekt (prošlo nesvršeno vrijeme). Jezični osjećaj čitatelja iščitava ta vremena kao oznaku: ovo je priča. Na taj način čitatelj zna da se radi o fiktivnoj prošlosti, odnosno kako kaže Ricoeur „kvazi – prošlosti“.¹⁹

Započeti čitanje pripovjednoga teksta podrazumijeva sporazum između čitatelja i autora prema kojemu čitatelj vjeruje, pristaje vjerovati, kako događaji o kojima pripovjedni glas govori pripadaju njegovoj prošlosti. U tome smislu Ricoeur vidi potvrdu svoje teze o tome kako je fikcija povijesna, kao što je povijest gotovo fiktionalna. „Historija je gotovo fiktivna utoliko što kvazi – prisutnost događaja, stavljenih „pred oči“ čitatelju pomoću životne priče, nadoknađuje svojom intuitivnošću i živošću eluzivni karakter prošloga, ilustriraju paradoksi predstavnosti. Fikcijska priča gotovo je historijska u onoj mjeri u kojoj su nezbiljski događaji, koje ona prenosi, za pripovjedni glas koji se obraća čitaocu prošle činjenice; oni time nalikuju prošlim događajima, a fikcija nalikuje historiji.“²⁰ Takav, rekli bismo cirkularan odnos, omogućuje postojanje velikih povijesnih djela koja se mogu čitati kao književna remek - djela. Naravno, zahvaljujući tom suodnosu imamo i velikih književnih djela koja se mogu čitati kao povijesna djela, ili djela koja vjerodostojno govore o vremenu koje opisuju. Jedno od književnih djela koje u tom smislu potvrđuju opisano roman je Veljka Barbierija Dioklecijan.²¹ U romanu se Barbieri vraća u razdoblje carskoga Rima i ispisiuje dramatičnu priču o jednom od najvećih rimskih careva. Barbieri je u roman utkao golemu količinu povijesnih podataka, ali i ušao duboko u psihu čovjeka koji je nakon kaosa građanskih ratova, u stoljeću 30 careva, uspio stabilizirati državu i reformirati carstvo. Barbieri je uspio prikazati najdublje ljudske strahove cara koji je za svoje suvremenike predstavljao božanstvo te, iz Dioklecijanove vizure, ispričati cijeli njegov život, od djetinjstva u Saloni, preko krvava uspona na carsko prijestolje do razdoblja kada je bolestan i onemoćao čekao smrt u svojoj palači dok su vladari koje je on postavio progonili i na kraju ubili njegovu ženu i kćer. Barbieri je napisao zaista fascinantna roman na kraju kojega navodi i kronologiju njegova života i vladanja. Na to se nastavlja i sljedeći razlog zbog kojega je ta “kao da prošlost”²² važna za pripovjednu fikciju. On seže do Aristotela i govori o pravilima izgradnje zapleta u pripovjednim tekstovima prema kojima se oni moraju zasnivati na vjerodostojnosti ili nužnosti. Aristotel pri tom govori o onome što se moglo dogoditi u odnosu na ono što se dogodilo. To što se dogodilo predstavlja pojedinačno i tiče se povijesti, a ono što se moglo dogoditi pripada općem i književnosti. Vjerojatnost općega je ona točka koja spaja fikciju i prošlu zbilju. Znači, događaji o kojima se u pripovjednom tekstu govori moraju biti vjerojatni, slični stvarnosti, i to priču dovodi u neposrednu blizinu spomenute *kao da prošlosti* i ponovo smješta fikciju na područje povijesti. To je nadalje razlogom zašto romanopisce devetnaestoga stoljeća možemo čitati kao povjesničare. Navedena razmišljanja plodonosna su

¹⁹ Isto, str 246

²⁰ Isto

²¹ Barbijeri, Veljko, *Dioklecijan*, Zagreb, Profil, 2006.

²² sintagma P. Ricoeura

u smislu kojim omogućuju čitateljima pristajati na *kao da prošlost* naracije detektirajući moguća „skrivena mjesta“ zbiljske prošlosti. Upravo se u tom ključu može čitati spomenuti roman o Dioklecijanu, ali i mnogi drugi. „Ta duboka srodnost između vjerojatnoga u čistoj fikciji i ne oživotvorenih potencijalnosti historijske prošlosti možda sa svoje strane objašnjava zašto oslobađanje fikcije od ograničenja historije – ograničenja koja sažima dokumentarni dokaz – nije i posljednja riječ kada je posrijedi sloboda fikcije.“²³ *Kao da prošlost* nameće umjetnicima stroga pravila tvorbe kojima nastoje na najsavršeniji, najvjerodostojniji način prenijeti viziju svijeta gotovo do nerazlikovanja, a sve u ime duga prema ljudima koji su nekada živjeli. Stoga Ricoeur opravdano postavlja pitanje o tome čiji je dug nemjerljiviji: povjesničara ili pisca? Time ujedno potvrđuje i svoje uvodne riječi o tome kako se povijest i fikcija sukobljavaju s istim teškoćama.

Što je istina

Temeljno pitanje ove rasprave, koja u znanstvenim krugovima još traje, zapravo je pitanje istine, što je istina, tko je njezin vlasnik, kakve su mogućnosti spoznaje istine o prošlim vremenima i svijetu uopće? Povijest svakako polaže pravo na istinu ili potragu za njom vidi kao svoj zadatak. Ali, gdje je trenutačno povijest u dokazivanju i zastupanju istine, kako druge znanosti svojim spoznajama narušavaju sliku povijesti u odnosu na metodologiju kojom se povijest služi u prikazivanju i spoznavanju prošle stvarnosti, odnosno istine? Odgovor nije jednostavan, jednoznačan niti konačan.

S obzirom na to, opravdano je pitati postoji li uopće istina? Na neki način svakako postoji ako se tako dogovorimo. No, doista, postoji li istina i što je ona uopće? „Svaki se historiografski zapis želi prikazati istinitim, upravo najistinitijim. Jer, svatko tko na sebe preuzima obvezu budućim pokoljenjima prenijeti poruku upravo inzistira – eksplicitno ili implicitno – da se ono o čemu piše “dogodilo doista tako“ te da je ponuđeni opis najvjerodostojniji.“²⁴ No želje, ma koliko lijepe bile, nisu same po sebi istina. Nastojanje da se neki događaji prikažu i opišu kao istina nisu samim tim postali istiniti. Opće je poznata stvar da doživljaji pripadaju području subjektivnoga. Svaki je doživljaj, naime, subjektivan i prolazi kroz filter osobnosti onoga tko ga je doživio. Time je stvarnost nekoga događaja ujedno odmah posredovana subjektivnošću samoga sudionika. Ljudi često smatraju da time što su bili sudionici nekoga događaja posjeduju istinu o tom događaju, što je, naravno, varka. Radi se o subjektivnom viđenju neke situacije. To je viđenje prožeto gotovo bezbrojnim nijansama svega onoga što čini osobu: spol, dob, obrazovanje, trenutačno zdravstveno stanje ali i niz pojedinosti skrivenih u podsvijesti koje mogu imati odlučujuće značenje za doživljavanje nekoga događaja. U samo jednoj osobi preklapljeno je mnoštvo psiholoških i socioloških odrednica koje u nekom trenutku nijansiraju naše doživljavanje svijeta. Takav se psihosocijalni profil neke osobe na kraju krajeva neprestano mijenja te se i odnos prema nekom događaju može mijenjati. Kada na taj način promatramo samo jednu osobu, vidimo da i njoj samoj istina neprestano izmiče ukoliko istinu želimo doživjeti kao nešto statično, čvrsto, postojano i

²³ Ricoeur, *Preplitanje*, str. 247

²⁴ Tatarin, Milovan, *Povijest, istina, prašina: skeptični ogledi*, Zagreb, Znanje, 2002., str. 10

nepromjenljivo budući da je to okvir u koji bismo željeli umetnuti istinu kao jedan od pojmovna oko kojih se vrti sve ostalo u životu. A kada se u taj prostor dovede više osoba, stvari se doista kompliciraju, značenja i mogućnosti čitanja umnožavaju se.

Opisati neki događaj znači smjestiti ga u odgovarajući kontekst. Smjestiti neki događaj u kontekst znači reći što je bilo prije i poslije njega, a što sa strane. Opisati neki događaj znači nabrojiti radnje koje mu prethode i koje su posljedica toga događaja. Tako shvaćen opis događaja slijed je radnja ili drugih događaja prethodnih, sljedećih ili onih koji čine taj događaj u cjelini. Slijed događaja tako postaje naracijom kao redoslijed događaja u kojima se između početka i kraja dogodi neka promjena. U nepreglednom bogatstvu događaja koji čine svijet, naracijom se pravi izbor jer je nama ljudima, nesavršenima, nemoguće opisati sve. Izborom događaja koji se opisuju uvijek se nešto poručuje. Izbor je subjektivan i ovisan o prevladavajućem svjetonazoru, bilo za pojedinca, bilo za ustanovu u čije se ime piše. Izbor je ujedno i određeno vrednovanje, prosuđivanje. Načinom obrade, odnosno načinom uporabe jezika, određeni tekst čitamo kao povijest ili književnost. Naracijom se, dakle, služi i povijest i književnost. Već smo spomenuli granične slučajeve kada povijesna djela čitamo kao roman ili obrnuto. Ali najčešće, kao što je rekao Aristotel, povijest se bavi onim što se dogodilo, a književnost onim što (bi) se moglo dogoditi. I jedno i drugo nam govori o svijetu kakav je nekada bio ili kakav bi/je mogao biti i način je tumačenja svijeta. S obzirom na to, nije neobično kada teoretičari uspoređuju povijest i književnost.

Uzimajući roman kao predstavnika književnosti u smislu u kojemu smo do sada govorili, tim se raspravama pridružio i Vladimir Biti.²⁵ Govoreći o romanu, Biti se poziva na teoriju romana ruskoga teoretičara Mihaila Bahtina²⁶ koji uspostavlja jasnu razliku između romana i svih drugih književnih žanrova smatrajući roman jednim velikim žanrom koji je stvoren i „othranjen za nove epohe svjetske povijesti tj. nakon što se ukorijenilo pismo.“²⁷ Smještajući roman u povijest književnosti i povijest uopće, Bahtin ga vidi kao izrazito podrivajući žanr koji sve druge žanrove inficira svojom autorefleksivnošću, čini ih nedovršenima, otvorenima i podvrgava ih stalnom razvitku. Ovdje se radi o shvaćanju svijeta kojega Bahtin vidi u neprestanom nastajanju i svijetu koji zbog toga nema prepoznatljivu osobnost, a to je mjesto koje se nama čini zanimljivim u odnosu na temu kojom se bavimo. Drugi se žanrovi književnosti predstavljaju kao odraz cjelovite slike svijeta. Roman, naprotiv, zastupa stvarnost koja je u preobražaju, nastajanju, stoga si uzima pravo kritičkoga odnosa prema svemu što dotakne. Žanr romana Bahtin određuje putem odnosa prema „permanentnom nedostatku identiteta stvarnosti.“²⁸ Na ovome se mjestu događa povratak nekim već spomenutim postavkama koje govore da se tek izborom događaja iz njihove neprepoznatljive ukupnosti i njihovim ulančavanjem ostvaruje smisao. Na tu se misao nadovezuje ona „da se stvarnost može *postaviti* samo pod uvjetom krivotvorenja“²⁹ jer je svaki izbor na neki način

²⁵ Biti, Vladimir, *Spor romana i historiografije oko zastupanja stvarnoga*, Književna smotra 24, 1992., str. 85

²⁶ Bahtin, Mihail, *O romanu*, Beograd, 1989.

²⁷ Biti, *Spor romana...*, str. 3

²⁸ Biti, *Spor romana...*, str. 4

²⁹ Isto

krivotvorenje, odnosno svjesno zanemarivanje određenoga dijela stvarnosti. Predodžba se o ulančavanju određuje kao rodno mjesto krivotvorenja stvarnosti. Reklo bi se da književnost svjesno i namjerno krivotvori stvarnost, a povijest tek služeći se naracijom kao načinom izlaganja. Ovakvi dokazi ili činjenice koje idu u korist nedokučivosti prošle stvarnosti dovode pripovjednu fikciju i povijest u neočekivanu blizinu. Za Vladimira Bitija pitanje zastupanja stvarnosti u njegovu spomenutom tekstu ostaje otvoreno, jednostavno narativno: „Da li je historiografska fikcija, dakle, prije svega, historiografska, utoliko ukoliko *otkriva* stvarnost, ili je prije svega fikcija, utoliko ukoliko stvarnost *tvori*, na to pitanje nema pouzdanijeg teorijskog odgovora ...“³⁰

Povijest povijesti

Kao što je spomenuto i povijest bilježi u svojim redovima različite reakcije na vlastiti predmet. Tako se unutar nje sedamdesetih godina prošloga stoljeća pojavljuju nova razmišljanja i načini pisanja povijesti. Radi se o školama koje odbacuju tada prevladavajuću perspektivu povijesnih pobjednika i nasuprot tome zauzimaju se za stajališta anonimnih sudionika povijesti koji pripadaju tzv. nijemoj većini³¹. Pomaci koji su time učinjeni značajni su i nazivaju se u teoriji protuprosvjetiteljskim obratom u povijesti, a prepoznaju se po tome što: „umjesto geografije i gospodarstva naglašava se široko shvaćena kultura, umjesto kontinuiteta provale događaja s neravnomjernim odjecima, umjesto službene pisane građe neobavezna usmena svjedočanstva, umjesto dokaza indicije, a umjesto statistike hermeneutika.“³² Ovakav je pristup svakako zanimljiv i inovativan u odnosu na ustaljene povijesne slike o junacima i zbivanjima. Primjerice, dovoljno je reći: "Cezar" i pred očima slušatelja stvara se lovorom ovjenčani veliki rimski vojskovođa, ideal brojnih naraštaja, žrtva okrutne urote, a malo tko govori o tome da je taj isti čovjek potpuno bezrazložno pobio milijun Gala u vojnom pohodu na Galiciju. Novi pristup povijesti razumijeva *gusti opis* određenoga isječka prošle stvarnosti vezanoga uz kakvoga povijesno beznačajnog pojedinca, obitelj ili zajednicu. Zapravo, radi se o posvemašnjem izvrtanju na glavu dotadašnjeg pristupa povijesnim temama. U središte povijesnoga pogona stavljaju se upravo ti *nijemi svjedoci*. Naime, povjesničar traga za *otporima, pukotinama*³³ koje običan čovjek spontano pruža tehnikama ideološkoga prisvajanja tako da se posredno ulazi u trag reakcijama vladajućih skupina. Ukoliko se potvrdi da vlastodršci zapravo ne čine ništa, osim što drže svoje mjesto i reagiraju na njegovo ugrožavanje, utoliko se taj anonimni potrošač povijesti može

³⁰ Isto, str. 7

³¹ Sintagma *nijema većina* pripada francuskoj historiografskoj školi - povijesti mentaliteta koji se polemički suprotstavila klasičnoj historiografiji orijentiranoj u prvom redu na političke događaje. Za razliku od nje, povijest mentaliteta bavi se širokim i raznorodnim područjem društvenih pojava, iščitavajući specifičnosti nekoga povijesnog razdoblja iz prevladavajućih oblika ophođenja, društvenih praksi i raširenih običaja, čime polemički iskoračuje iz povijesti velikih političkih događaja u povijest svakodnevice. Njima se mogu pripisati i termini koje spominjem u nastavku teksta kao što su: *gusti opis*, *gusto tkanje*, *mikropovijest*.

³² Biti, Vladimir, *Povijest kao književnost – književnost kao povijest?*, Republika 49, 1993., 9/10, str. 85 - 102

³³ Termin Novog historizma koji proučavajući razdoblje renesanse u engleskoj kulturi smatra kako je ona izrazito heterogena, no nisu pošli tragom nalaženja zajedničkog diskurza toga razdoblja, nego su nastojali razumjeti odnose između pojedinih diskurzivnih praksi i književnih djela. Osnovno pitanje bilo je kako književni tekstovi odražavaju dominantne diskurzivne prakse svoga vremena, kako ih prerađuju i prilagođavaju svojim potrebama i, na kraju, kako se opiru njihovoj kontroli.

razumijevati kao njezin skriveni pokretač. Radi se o mukotrpnome poslu dekodiranja tragova povijesti u svjetlu takvih razmišljanja, a ne o slijepome prihvaćanju ponuđenih „istina“. Kako se ovdje tehnika rada povjesničara zasniva na indicijama, mogućnostima i naslućivanjima, umjesto na dokazima, činjenicama i očevidnostima, njihova se argumentacija opasno približava književnim tehnikama. Povjesničar, naime, opravdava svoju rekonstrukciju prošlosti *gustim tkanjem* veza i odnosa među indicijama. Upravo zbog tog poniranja u najsitnije pojedinosti takav pristup naziva se mikropovijest. Iako vrlo zanimljiva, mikropovijest trpi i određene kritike na račun svojega rada. Jedna od ozbiljnijih kritika ukazuje na nedovoljno uvažavanje činjenice da se u povijesnoj predaji događaja posljedice osamostaljuju u odnosu na svoj uzrok. „Tragovi povijesnih događaja ne upućuju samo na svoje uzročnike nego i na okolnosti u kojima su se pojavili, na medije u kojima su zapisani u danom slučaju i na adresate što ih oslovljavaju u danim prilikama. Značenje događaja takvim se raznolikim uputama pomiče i preslojava, njihova se značenjska jezgra svaki puta ističe na nov način u odnosu na pozadinu i obzorje.

Tek u trajnom procesu naizmjeničnoga kulturalnoga normiranja i standardiziranja oblikuje se predodžbena konstanta, i to od onih sastavnica događaja koji su dokazali svoju povijesnu primjenljivost, pri čemu se ta konstanta homogenizirajući projicira natrag u formu uzroka.³⁴ Ovdje se, dakako, radi o propitivanju odnosa uzroka i posljedice, odnosno teksta i konteksta, čime se podrija romantičarsko uvjerenje da je sadašnjost dužnik prošlosti. Odnosno radi se o romantičarskom povjerenju u tekst povijesti koji putem interpretira proizvodi svoj vlastiti kontekst. Cjelokupnost takvoga razmišljanja naravno nije tako jednostavna, ali je razmišljanje zanimljivo za temu ovoga rada, stoga se drži potrebnim podrobnije ga objasniti. Cijela situacija podsjeća na neupitni autoritet Aristotela jer romantičari autentičnim drže ono što je vjerojatno suprotno jednostranosti i ograničenosti istinitoga – onoga što se dogodilo. „Jer, ono vjerojatno, za razliku od istinitoga, čuva ono što se nije zbilo, što je potencijalno bilo moguće i što je izgubljeno u onome što se faktički dogodilo.“³⁵ Citirana misao izvire iz shvaćanja života kao lijevka u kojemu čovječanstvo tijekom svojega razvoja postupno sužava polje mogućnosti. Analogijom, na isti se način promatra život pojedinca, svakim se izborom sužavaju mogućnosti. Tako nastaje jaz između lažne sadašnjosti i istine prošlosti koji zahtijeva premošćenje radi ozdravljenja zajednice, odnosno pojedinca. Sadašnjost romantičare asocira na razum znanost, istinu, pismo, muškarca i kulturu, a prošlost na suprotnosti u obliku osjetila i afekata, poezije, simbola, usmenosti, žene i prirode. Po načelu sužavanja mogućnosti prvi su se pojmovi razvili iz drugih, oni su dakle lažni, oni su posljedica, a to ne smije ostati zaboravljeno, nego se posljedica mora dovesti u vezu sa svojim uzrokom radi njezinoga totaliteta. Totalitet neke pojave u ovom smislu podrazumijeva se istinom. Posao povjesničara tako se ogleda u svođenju posljedice na uzrok čiji je rezultat prepoznavanje pojave u njezinom totalitetu. Pri tom do izražaja dolazi spomenuto povjerenje romantičara u tekst povijesti u smislu da je tumačenje okolnosti neke prošle pojave samo ispunjavanje njezine želje da bude spoznata na taj način.

³⁴ Biti, *Povijest kao književnost...*, str. 87

³⁵ Biti, *Povijest kao književnost...*, str. 89

No, u toj točki učestali su napadi i kritike na romantičarsko shvaćanje povijesti pri čemu se ustraje na odvajanju i samostalnom životu konteksta u odnosu na tekst povijesti. Romantičarsko shvaćanje povijesti, iako vrlo zanimljivo, ne može preživjeti tvrdokornu dokumentarističku liniju i obrazac vrednovanja proznih tekstova arhivskih i sudskih zapisnika nasuprot neprozirnim tekstovima književnoga tipa. Književnost se pri tom smatra potpuno beskorisnom za povijest jer se u cijelosti opire dokumentarističkom čitanju.

Povijest riječi

No, logikom strukturalizma svijetu koji nas okružuje može se pristupiti samo putem jezika, a za govornika postoji samo sadašnjost. Prošlost postoji samo kao činjenica jezika, odnosno kao *tekst* ili *mreža tekstualnosti*. Pojmovi strukture i teksta, uz određene promjene, ishodište su sustava mišljenja koje nalazimo u Michaela Foucaulta i *novohistorista*. Pri tome se ne može zaobići ni Jacquesa Derrida (1930. – 2004.) koji je znanost o književnosti odveo u svijet *poststrukturalizma*. Derrida je osporio mnogo toga: primjerice, u njegovu svijetu čovjek više nije mjera svih stvari, niti je Zapad središte civilizacije iz kojega se sve ostalo definira kao Drugo. Povijest bijele rase tako nije povijest čovječanstva, a naše ideje dobroga i lijepoga nisu univerzalne ideje dobroga i lijepoga. Povijest filozofije zasnovana na vjeri u središte izgubila je temelje. U svijetu bez pouzdanih činjenica sve je samo interpretacija. Takav način proučavanja i pristupa tekstu Derrida je nazvao *dekonstrukcija*. Rastvarajući značenja riječi po njihovoj dijakronijskoj osi, riječima je ponovo priznata njihova povijest. Krilatica strukturalista "sve je samo tekst" zamijenjena je krilaticom "sve je samo interpretacija." Zahvaljujući poststrukturalistima došli smo do spoznaje prema kojoj nad nama vlada jezik. Pažnja istraživača usmjerena je slijedom toga na interakciju čitatelja i teksta. Takvo je proširenje okvira promatranja premjestilo pozornost istraživača s pojedinačnih tekstova na složene odnose među njima uključujući ne samo različite diskurze, nego i nediskurzne (tjelesno-perceptivne, likovne, fotografske, filmske, video) modalitete.³⁶ To je, nadalje smatra Biti, potaknulo interdiskurzivna i intermedijalna istraživanja otvarajući prostor novim teorijskim školama poput novog historizma, kulturalnih studija, postkolonijalne i feminističke kritike. Pri tome čitanje gubi osobinu pasivnoga čina i postaje mjesto proizvodnje smisla. To nadalje implicira poziciju u kojoj traganje za istinom nije više tako izvjesno i istina gubi status konačnosti. "Odatle proizlazi da se odnos subjektivnosti i istine, a to znači između zbiljskog čovjeka i univerzalnih vrednota, ne može razumjeti na temelju neke opće povijesti koja bi slijedila jednosmjernan tok. Taj se odnos može pokazati samo na temelju posebnih povijesti, i cijeli je Foucaultov istraživačko-analitički zahvat usmjeren na dokazivanje tog stajališta."³⁷

Ipak, iz te rasprave na vidjelo je izašlo kako se ni najbanalniji arhivski dokument ne može više promatrati kao nijema prozirnost. Osim njihova sadržaja, povjesničari više ne mogu zaobići činjenicu da su i sami dokumenti svojevrsni događaji s određenim značenjskim kontekstom. U tom je smislu svaki povijesni tekst „autentično sjecište vrijednosnih sustava

³⁶ Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

³⁷ Isto, str. 399

neke kulture.“³⁸ To, naravno, povlači nove posljedice u odnosu na to što bi povjesničari zapravo trebali raditi – tumačiti tekstove, a ne pripovijedati o događajima. Posljedice su takvih razmišljanja dalekosežne i na kraju daju prednost uvidima u neku prošlu kulturu na temelju proučavanja književnih tekstova u odnosu na sve druge zbog njihove autorefleksivnosti.

Postaje očito da spoznaja povijesne istine vješto izmiče raznolikim pokušajima konačnoga definiranja. „Pitanje o tome što je u povijesti istina, prema tome, nije toliko spoznajno-teorijsko, već zapravo praktično.“³⁹ Navedeno mišljenje govori o okolnostima u kojima povjesničar radi u smislu osobnoga obrazovanja te političkih, kulturnih, ideoloških i filozofskih okvira kao i brojnih drugih nesvjesnih ograničenja s kojima reagira na ponuđenu povijesnu građu. Osim toga ne treba zaboraviti ni očekivanja čitateljstva. Iz toga praktičnoga kuta „povijena istina je stvar uzajamnoga procjenjivanja raznolikih pozicija.“⁴⁰

S takvih praktičnih pozicija kreće prosvjetiteljska, umna, historiografija čije je postavke iznio najsažetije jedan od rodonačelnika prosvjetiteljstva Voltaire kada je rekao „da je vjerojatnost za historiografiju važnija od istine: čitateljstvo se ne može osvajati istinom, koja nema uspjeha u onih koji su svikli na pripovijetke.“⁴¹ Ova misao, koliko na prvi pogled srodna s romantičarskim nazorima, govori zapravo više o uobičajenom načinu razmišljanja prosvjetitelja koji je orijentiran na poučavanje. U odnosu na predmet o kojemu govorimo, a to je naracija i istina, prosvjetitelji smatraju kako naraciju, odnosno pripovjednu formu valja koristiti kako bi se čitatelji pridobili za razumske ciljeve.

Lingvistički obrat

Na temelju ovih nekoliko primjera očito je kako definiranje istine i njezino pozicioniranje, bilo na stranu historiografije, bilo na stranu književnosti, stalno izmiče. Jasno je da se i jedna i druga strana služi istim sredstvima, ali u druge svrhe. Isto tako je jasno da svjedok, očevidac, nije jamac istine. Oči koje su vidjele događaj nisu pouzdane zbog više razloga. Subjektivnost je svakako jedan razlog, a drugi leži u samome jeziku kojim se viđeno prenosi. Jezik, naime, oblikuje sliku svijeta. Da bismo nešto rekli ili opisali, na raspolaganju nam je određen broj riječi kojima se služimo i koje imaju svoje značenje. Jezik, istina, opisuje svijet i na temelju proučavanja samoga jezika može se štošta pročitati i saznati o prošloj stvarnosti. Međutim, ne mogu se izmisliti posebne riječi za baš taj pojedini događaj. Može se o njemu govoriti s raspoloživim fondom riječi i njihovim uobičajenim značenjima. Stoga je događaj u svojoj cjelini neponovljiv i najvećim dijelom zauvijek izgubljen. Svaka interpretacija je reinterpretabilna i na neki način sužavanje, moglo bi se reći iskrivljavanje istine događaja. Ispostavlja se da jedina istina do koje možemo doći krije se u nama samima. Istina kao objektivna kategorija gotovo ne postoji. Za ono za što možemo reći da je nedvojbeno istina odnosi se na naš doživljaj nekoga trenutka. Ali i pri tom se radi o doživljaju ili dojmu. To je

³⁸ Isto, str. 90

³⁹ Isto, str. 93

⁴⁰ Isto

⁴¹ Isto, str. 97

istina, ali samo za nas. „Jer prava, istinska i jedina zbilja događa se isključivo nama; uvijek je nijema, čak i kada je prate riječi. Zbilja je kad u samoći čitamo knjigu, zbiljski je vojnikov strah pred i tijekom bitke, i te kako je zbiljski užas osobe kojoj je oduzet dio tijela i govor, neki su snovi toliko zbiljski da se budimo oznojeni ili sretni...“⁴² Taj subjektivni odnos prema nekom događaju nesumnjivo je stvaran i istinit, ali u neku ruku neupotrebljiv za potrebe historiografije. Recimo da su sudionici neke bitke ili nekog događaja širokih razmjera koji bi našao odjeka u povijesti kao događaj koji je obilježio epohu, po kome se ona može nazvati ili prepoznati. Što bi u njemu značio naš subjektivan doživljaj? Gotovo ništa. Napose, on može biti u potpunoj suprotnosti s općom slikom događaja, s općim značenjem događaja za povijest čovječanstva. U najboljem slučaju takav bi doživljaj mogao biti zanimljiv nekom mikrohistoričaru. No, živi svjedok, osim toga, mora događaj *ispričati* nekome te se vrtimo u krugu interpretacije i recepcije – ja jedno govorim/pišem, a ti čuješ/čitаш nešto posve drugo.

„Novo shvaćanje jezika otvorilo je niz pitanja o prirodi i prihvatljivim granicama historiografije. *Lingvistički obrat* počiva na uvjerenju da je jezik zatvoreni sustav znakova čiji odnosi autonomno proizvode značenja. Iz toga je slijedilo usredotočenje na tekst i dekonstrukciju značenja skrivenih isključivo u jezičnim kodovima.“⁴³ Iz takvih shvaćanja proizlazi da je cjelokupna znanstvena paradigma, pa tako i historiografija, samo jezična igra. Time je naročito bila pogođena tradicionalna historiografija koja je smatrala da objektivno znanje o prošlosti proizlazi iz kritičke obrade izvora, a pitanjem pisanja se zanimala isključivo iz kuta stila priznajući samo referencijalnu funkciju jezika.

U svakom slučaju, više je nego jasno da je historiografski iskaz narativan, a to neki autori drže stvaralačkim, a drugi manipulativnim trenutkom u odnosu na stvarnost, odnosno istinu. Zahvaljujući prihvaćanju spomenute činjenice pitanje odnosa narativnog diskursa i spoznaje stvarnosti našlo se u središtu zanimanja znanstvene javnosti. Spoznajne mogućnosti narativnoga diskursa ovise o slici stvarnosti koju ćemo prihvatiti. Ima, naime, autora (White) koji smatraju da život sliči kronikama, da se odvija u sekvencama bez početka i kraja, znači bez smisla koji mu naknadno pribavlja naracija. Drugi pak smatraju da je sam život sličan naraciji (Carr) budući da ima početak i kraj te jasne etape unutar svojega tijeka.

Holokaust

Rasprava o spoznajnim mogućnostima narativnoga diskursa otvorila je druga pitanja kao što su politička i etička s posljedicama nastajanja pseudo-historiografije koja je podložna manipulacijama najgore vrste. „Određivanje granice između historiografije i pseudo-historiografije, kao zadaća povijesne metodologije, uključuje i obavezu razmatranja problema predočavanja prošle stvarnosti narativnim sredstvima.“⁴⁴ Na pozadini činjenica iz Drugoga svjetskoga rata razbila se torija o „jezičnoj igri“. Na tom mjestu konačno se može uhvatiti čvrsto uporište s konstatacijom da promjena značenja i forme teksta može biti književni, ali ne i historiografski postupak. Povijesni tekst tako na neki način diktira raspon tumačenja s

⁴² Tatarin, *Povijest, istina, prašina*, str. 26

⁴³ Jeneković-Römer, *Opisanju prošlosti...*, str. 447

⁴⁴ Isto, str. 451

kojim se može raditi. Radikalno kontekstualiziranje povijesnih tekstova omogućuje korištenje prošle stvarnosti u svakodnevne političke svrhe i manipulaciju s nesagledivim posljedicama, a to je u osnovi nešto protiv čega se historiografija sustavno bori, što se kosi sa smislom njezina postojanja. Događaje samo treba nazvati pravim imenom – svako ubijanje je zločin, kako danas tako i u prošlosti. “Diskusija o Holokaustu, kao dio rasprave o tom pitanju, pokazala je da se povijesni diskurz i prošla zbilja ipak ne mogu u potpunosti razdvojiti. Konstrukcijska priroda znanja o prošlosti, interpretativnost povijesti i njezina ovisnost o jezičnim i stilskim izražajnim sredstvima je jedna stvar, a prekrajanje činjenica da bi bile sukladne apriornim argumentima je nešto sasvim drugo.”⁴⁵ Aktualne rasprave o povijesti i njezinom odnosu prema prošloj stvarnosti ne mogu se zaustaviti samo na epistemološkoj razini, nego nužno moraju uključiti i etičku razinu problema. Tek se na toj razini odvajaju povijest i književnost. Književnost sebi može dozvoliti igru s tekstovima u beskraj, dok istodobno povijest se mora brinuti o rasponu značenja s kojima može računati u odnosu na tekst izvornik. Na temelju spomenute rasprave o Holokaustu jasno je da povijest ima presudne veze sa stvarnošću te da se na nju ne može gledati kao na dio znanosti o jeziku. Prošlost ne može postati poligon za proizvoljna tumačenja, a povijest kao znanost ima vodeću ulogu u zaštiti čovječanstva od manipulacija prošlom stvarnošću. „Historiografija ne nudi apsolutnu nego nesavršenu, privremenu, promjenljivu i subjektivnu spoznaju. No, iza toga priznanja ne proizlazi zaključak o nevrijednosti povijesnoga znanja. Uostalom, nisu li nabrojene značajke svojstvo ljudske spoznaje uopće.”⁴⁶

U svjetlu nastajuće sadašnjosti potrebno je da povjesničari stalno „prevode prošlost na jezik današnjice“. Uvjerenja smo da će znanstvena dostignuća u budućnosti dovesti do mnogih novih viđenja prošlosti, bitno različitih od današnjih uvida te da će razvoj znanosti potaknuti mnoge rasprave kao što je to učinila znanost o jeziku koja je svojim spoznajama propitivala epistemološke mogućnosti historiografije. Međutim, kao što ta propitivanja nisu dovela do „kraja povijesti“, nego naprotiv, otvorila joj nove mogućnosti, tako ni buduća dostignuća neće pomaknuti povijest s njezinoga mjesta. Prošlu stvarnost ne može se izbrisati, može ju se samo drukčije tumačiti.

Literatura:

Ricoeur, Paul, *Preplitanje historije i fikcije*, Quorum, 6, 1990.

Solar, Milivoj, *Rječnik književnog nazivlja*, Zagreb, Golden-marketing, 2006.

Janeković-Römer, Zdenka, *O pisanju povijesti i znanju o prošlosti*, Zbornik Mirjane Gross, ur. Ivo Goldstein, Zagreb, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999.

Tatarin, Milovan, *Povijest, istina, prašina: skeptični ogledi*, Zagreb, Znanje, 2002.

Biti, Vladimir, *Spor romana i historiografije oko zastupanja stvarnoga*, Književna smotra 24, 1992.

⁴⁵ Isto, str. 452

⁴⁶ Isto, str. 455

Bahtin, Mihail, *O romanu*, Beograd, 1989.

Biti, Vladimir, *Povijest kao književnost – književnost kao povijest?*, Republika 49, 1993.

Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

Dr. sc. Goran Hutinec

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest

ghutinec@ffzg.hr

Deportacije iz NDH i hrvatskih zemalja u Auschwitz

Za razliku od ustaškoga progona Židova u prvoj godini postojanja NDH, kada se Nijemci uopće nisu izravno miješali u taj proces, nego je on u potpunosti organiziran i dirigiran s vrha ustaškoga režima, od kraja 1941. godine dolazi do promjene u nacističkim planovima. Umjesto fokusiranosti na progon Židova isključivo na područjima pod njihovom izravnom kontrolom, nacisti tada pokreću plan sveobuhvatnoga uništenja Židova na čitavom europskom kontinentu i područjima pod njihovom vlašću - primjerice, čak i u Sjevernoj Africi. U te su planove, koji su dokumentirani u zapisniku konferencije na Wannsee iz siječnja 1942. godine, uvršteni i Židovi na teritoriju nominalno suverenih država poput Italije, Rumunjske, Mađarske, Slovačke ili NDH. To je značilo da Nijemci, koji dotad nisu pokazivali nikakvo zanimanje za preuzimanje Židova iz drugih država na teritorij pod svojom vlašću, odjednom mijenjaju politiku i počinju aktivno tražiti izručenje takvih osoba i njihovo slanje u nacističke logore na istoku Europe. Pritom je problem predstavljao dogovor oko vlasništva nad imovinom tih Židova, jer nijedna od zemalja koje su ubrzo počele pregovarati s nacistima o deportacijama Židova sa svog područja nije bila spremna uz Židove nacistima prepustiti i pravo na njihovu imovinu.

Nijemci su nastojali što veći udio financiranja cijeloga poduhvata prebaciti na svoje satelite i saveznike. Zbog toga je u velikoj diplomatskoj akciji prvo u Slovačkoj, a potom i nizu drugih zemalja, uključujući i NDH dogovoreno načelo po kojem su države koje su slale Židove u njemačke logore bile dužne platiti određeni iznos u ime troškova transporta, dok se Njemačka odricala potraživanja prema imovini deportiranih. U slučaju NDH načelni je pristanak za deportacije Židova u nacističke logore dan već u ljeto 1942. godine, dok je konkretni financijski dogovor usklađen nekoliko mjeseci kasnije, kada je prvi val deportacija već završio. Prema tom su dogovoru, u čijem su sklapanju sudjelovali ministar vanjskih poslova Mladen Lorković i državni rizničar Vladimir Košak, vlasti NDH bile dužne Njemačkoj isplatiti 30 *Reichsmaraka* po svakom pojedinom Židovu deportiranom u Njemačku, a zauzvrat je Njemačka priznala NDH pravo raspolaganja imovinom oduzetom deportiranima. Za koordiniranje cijele akcije, koja je neko vrijeme odgađana zbog neuspješnih pokušaja da se Italiju prisili na izručenje Židova koji su u nakon uspostave ustaške vlasti uspjeli izbjeći u zone pod kontrolom talijanske vojske, bio je zadužen izaslanik Glavnoga ureda za sigurnost Reicha u Zagrebu Franz Abromeit. On je rukovodio akcijom iz Zagreba, uz pomoć Ivana Tolja koji je bio zadužen za organiziranje željezničkih kompozicija i njihovo popunjavanje. Prvotno je dogovoreno slanje šest vlakova iz NDH u nacistički logor Auschwitz, no naposljetku je posljednji transport otkazan i iz NDH je u kolovozu 1942. godine poslano pet kompozicija, u kojima je prema njemačkoj statistici bilo izručeno 4.927 Židova. Iako su među deportiranima većinu činili Židovi iz Slavonije, Zagreba i Sarajeva, u pretposljednem je transportu evakuiran i logor Loborgrad. Nove deportacije su organizirane u svibnju 1943.

godine, kada su u njemačke logore poslana još dva transporta s oko 2.000 zatočenika. Židovi iz raznih krajeva NDH su poslani u Zagreb, gdje su ukrcani u vlakove prema Auschwitzu.

Nakon tih posljednjih masovnih deportacija, u Auschwitz su iz NDH i područja pod kontrolom ustaške vlasti slani samo pojedinačni zatočenici. No, kapitulacija Italije u rujnu 1943. godine omogućila je Nijemcima hvatanje Židova u zonama koje su dotad bile pod kontrolom talijanske vojske. Iako se većina Židova interniranih na Rabu uspjela spasiti prije dolaska Nijemaca, dvjestotinjak ih je uhvaćeno i u proljeće 1944. godine brodom odvedeno do Rijeke, a potom su kopnenim putem zajedno s riječkim i opatijskim Židovima odvedeni u Trst. Iz Trsta su zajedno sa Židovima iz sjeverne Italije odvedeni prema Auschwitzu. Posljednje masovne deportacije u Auschwitz s hrvatskoga prostora izvedene su u proljeće 1944. godine, iz Međimurja i Baranje koji su tada bili pod mađarskom okupacijom.

Članak je objavljen u časopisu *Review of Croatian History*, vol. 18., br. 1, str. 351-378. u digitalnom obliku (portal HRČAK, <https://hrcak.srce.hr/287212>)

Dr. sc. Vladimir Huzjan

Zavod Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu

vhuzjan@hazu.hr

Što varaždinski srednjoškolci znaju i misle o fašizmu i antifašizmu? U povodu 80. obljetnice progona Židova u Varaždinu (1941. - 2021.)⁴⁷

U ovome radu autor prikazuje rezultate anketnog istraživanja koje je elektronskim putem proveo od početka ožujka do kraja svibnja 2021. među učenicima devet varaždinskih srednjih škola na temu njihovog znanja i stava o fašizmu i antifašizmu. Anketa se sastojala od 20 pitanja, a odgovore je dalo 356 učenika. Ovaj rad ne donosi kritike ili prijedloge kurikuluma povijesti za srednje škole, već prikazuje neke njegove rezultate. Poseban osvrt učinjen je na *Dane obilježavanja 80. obljetnice progona Židova u Varaždinu (1941.-2021.)* koji su održani tijekom srpnja 2021. godine.

Uvod

Poticaž za pisanje ovog rada bili su *Dani obilježavanja 80. obljetnice progona Židova u Varaždinu (1941.-2021.)*. Na početni prijedlog Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu u projekt su se pokroviteljski uključili Varaždinska županija i Grad Varaždin, a prigodnim programima gradske i javne ustanove: Gradski muzej Varaždin, Gradska knjižnica i čitaonica Metel Ožegović, Koncertni ured Varaždin, Hrvatsko narodno kazalište u Varaždinu, Pučko otvoreno učilište - Kino Gaj, Državni arhiv u Varaždinu, Slovensko kulturno društvo Nagelj te inicijator - Zavod Hrvatske akademije u Varaždinu. Usporedno s obilježavanjem navedene obljetnice, u devet varaždinskih srednjih škola provedena je anketa među učenicima o njihovom znanju i stavu o fašizmu i antifašizmu.

Varaždinska sinagoga - izgradnja, uništenje i obnova

Na području današnje kontinentalne Hrvatske prva organizirana židovska općina osnovana je 1777. u slobodnom i kraljevskom Gradu Varaždinu, a osnovali su je putujući židovski trgovci iz susjedne Mađarske. Već početkom 19. stoljeća osnovane su prve dobrotvorne, mladenačke i ženske udruge kao i škola, a od 1802. uređeno je zemljište za groblje.⁴⁸ Prva sinagoga

⁴⁷ Članak je po prvi puta objavljen na engleskom jeziku u: Vladimir HUZJAN, "What Varaždin high school students know and think about Fascism and Anti-fascism? On occasion of the 80th anniversary of the persecution of Jews in Varaždin (1941-2021)", *Review of Croatian History*, vol. 18, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2022., str. 351-378.

⁴⁸ Prije toga Židovi su u Varaždinu svoje mrtve pokapali izvan gradskih zidina, a prema rijeci Dravi (koja je tada bila granica između Kraljevine Ugarske i Kraljevine Hrvatske i Slavonije). Današnje židovsko groblje nalazi se na lokaciji odabranoj 1802. godine. Mrtvačnica je izgrađena 1810., a preuređena je 1927. godine. Tijekom Drugog svjetskog rata lokalne vlasti nisu znale što učiniti sa židovskim grobljem jer je sadržavalo željezu i broncu koja se mogla iskoristiti za vojne potrebe. Određeno je da se groblje mora očuvati te je postavljen čuvar. Unatoč tome, povremenog oštećenja i krađa je bilo. U jednom slučaju Grad je dozvolio da se uzme spomenik s

izgrađena je 1812. dok je veća, bogato opremljena, a tema je ovog poglavlja, izgrađena nešto kasnije - 1861. godine.

Kroz cijelo 19. i prvi dio 20. stoljeća varaždinski Židovi razvili su bogatu gospodarsku djelatnost, a kada su 1873. dobili sva građanska prava aktivno su sudjelovali u političkom i društvenom životu grada. Ukupno gledajući, židovska zajednica u Varaždinu ostvarila je iznimno značajan doprinos njegovom svekolikom razvoju.⁴⁹

Početak Drugog svjetskog rata na tlu ondašnje Nezavisne Države Hrvatske započeo je proces progona, pljačkanja i ubijanja Židova, Srba i Roma te Hrvata koji nisu podržavali novi politički poredak. Do kraja Drugog svjetskog rata velik broj varaždinskih Židova nije preživio Holokaust. Manji dio se spasio jer su bili stručnjaci u svom zanimanju, krstili su se ili su bili vjenčani u mješovitom braku, no to nije bilo jamstvo sigurnosti, a neki su se oružano pridružili antifašističkom pokretu. Prema do sada dostupnim podacima, iza Drugog svjetskog rata u grad ih se vratilo 42, a prema popisu stanovništva iz 1931. u Varaždinu je živjelo 486 osoba židovske vjeroispovijesti. U poraću preživjeli članovi židovske zajednice postupno su napuštali Varaždin i tadašnju Jugoslaviju te su odlazili u novoosnovanu Državu Izrael ili druge prekomorske zemlje. Zbog svega nekoliko preostalih članova, Židovska bogoštovna općina Varaždin prestala je postojati 1949. godine i do danas nije obnovila svoj rad. Ukupno je djelovala 172 godine.⁵⁰

grobља i preseli na drugu lokaciju. Naime, u veljači 1944. umro je varaždinski Židov Antun Manfred Glasgall. On je bio veliki dobrotvor, a župnik Mihovil Kanoti molio je Grad da se za njegov grob uzme jedan spomenik sa židovskog groblja i preseli. Molbi je udovoljeno, a za uređenje groba brinuli su njegovi prijatelji. Poslije Drugog svjetskog rata na groblju nije bilo ukopa, osim jednog 1952. godine. Danas je židovsko groblje u Varaždinu zaštićeno kao spomenik kulture. Magdalena LONČARIĆ, "Pregled povijesti židovske zajednice u Varaždinu", *800 godina slobodnog i kraljevskog Grada Varaždina*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb-Varaždin, 2009., 200; Vladimir HUZJAN, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb-Varaždin, 2020., str. 152.

⁴⁹ Magdalena LONČARIĆ, "Pregled povijesti židovske zajednice u Varaždinu", 191-207.

⁵⁰ Više o stradanju Židova u Varaždinu za vrijeme Drugog svjetskog rata vidi u: Vladimir HUZJAN, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske*, 49-75. U istoj knjizi objavljen je i ovaj poratni izvještaj: "Batušić Krunoslav bio je upravitelj Župskog redarstva od siječnja 1942. do konca veljače 1945. kad je premješten u Zagreb, a odatle nestao. Kroz čitavo vrijeme službovanja vršio je izravno, a i preko svojih podređenih agenata razna nasilja, nepravde i zločine, apščenja, odvajanja u logore, streljanje i vješanje. Tako je u listopadu 1942. te 4. V. 1943. proveo apščenje Židova i odvajanje u logor. Batušić sam osobno to nije izvršavao, nego je to radio po svojim najpovjerljivijim agentima Dubić Dragutinu i Bonšek Franji. Oni su apsili i odvajali Židove na redarstvo, odatle su otpremani zajednički u razne logore. Spomenutih zgodna odvedeni su posljednji Židovi, osim onih koji su bili u mješovitom braku ili su bili nesposobni za put radi potpune staračke slabosti i iznemoglosti. Prvo apščenje Židova 12. VII. 1941. obavio je Gregl Božidar. Greglu su pomagali kod odvođenja Židova mjesni ustaše. Zubanjek Zvonimir, trgovac iz Varaždina, predao (se) u službu Župskog redarstva, pak je sa svojim automobilom iz kuća vozio pojedine Židove 12. VII. 1941. Kreček Josip, limarski obrtnik, Lukman Franjo, bravarski obrtnik, pomagali su Župskom redarstvu u odvajanju Židova u sabirna mjesta, odakle su otpremani u logore. Horvat Pavao, 33 godine star, dugotrajni student medicine, širio je ustaši pokret za bivše Jugoslavije, a nakon proglašenja NDH bio je potpuno otvoreno u službi ustaša i ustaškog redarstva u Varaždinu. Pomagao je u progonu i apščenju Židova. Kasnije je imao posebnu službu u Zagrebu. Šrenk Branko, 30 godina star, stud. prava,

No, da se tematski vratimo na varaždinsku sinagogu.

Prema dosadašnjim istraživanjima potvrđeno je da su članovi židovske zajednice u Varaždinu u početku koristili jednu prostoriju Starog grada za vjerski obred. Ta se prostorija nalazila u sjevernoj kuli i bila je u najmu. Poslije se također koristila u najmu građanska kuća kapetana J. Gojmerca u ondašnjoj *Vugerskoj vulici*. U tim prostorima bili su zadovoljeni elementarni uvjeti za vjerski obred poput postavljanja Svetog ormara okrenutog prema Jeruzalemu u kojem se nalazila Tora. No, slobodni i kraljevski Grad Varaždin dao je 1811. godine odobrenje židovskoj bogoštovnoj općini za izgradnju sinagoge i pravo na odabir rabina. Tako da je prva sinagoga u Varaždinu izgrađena 1812. u današnjoj ulici Ivana Kukuljevića Sakcinskog. To je bila manja kuća uređena u tadašnjem klasicističkom stilu. Ta kuća postoji i danas, ali je njen oblik i pročelje s vremenom promijenjen.

Polovicom 19. stoljeća kada je židovska zajednica u Varaždinu gospodarski ojačala poslala je molbu Gradu za kupnjom većeg zemljišta na kojem bi izgradila i veću sinagogu. Molbi je udovoljeno te je gradnja započela 1858., a završena je 1861. godine. Obred posvećenja održan je 16. kolovoza 1861. kada se obilježavala 50. godišnjica dobivanja dekreta kojim se Židovima odobrilo naseljavanje u Varaždinu. Po svom povijesno-umjetničkom izričaju nova sinagoga je bila historicistička građevina ukrašena s prednje strane s dva tornja na čijem su vrhu bile dvije kupole, a nad svakom Davidova zvijezda. Zgrada nije bila na cesti već uvučena te ograđena s ulične strane metalnom ogradom.

Kako bi bolje organizirala svoj rad Židovska općina Varaždin kupila je 1864., gotovo dijagonalno suprotno od sinagoge, građansku kuću-katnicu u koju je smjestila rabina i

stupio u službu kao zamjenik šefa Župskog redarstva u Varaždinu. Dr. Čanić Vladimir, bolnički liječnik, ubijen od NOV-i, za bivše Jugoslavije ilegalno aktivno propagirao ustaštvo i pomagao Župskom redarstvu u Varaždinu kod odvajanja Židova. Žganec Stjepan, 37 godina star, trgovac iz Varaždina, prigodom apšenja Židova pomagao kao i Žganec Ivo, 32 godine star, trgovac iz Varaždina. Svi ovi ustaše sa Božidarom Greglom na čelu 12. VII. 1941. izveli su zločin odvodjenja Židova. Gregl Božidar, 50 godina star, po zanimanju trgovac, vlasnik malog galanterijskog dućančića, poslije upravitelj Župskog redarstva u Varaždinu u doba donošenja i izvršenja zakona o zaštiti arijevske krvi. Sam je lično provodio sve mjere, vršio apšenja i odvajanje Židova u zatvore i otpremanje u logore. On je sam apsio i naredjivao apšenje i izvan područja grada Varaždina. Njegov postupak u progonu Židova odavao je znakove moralno neuravnoteženog čovjeka sa izričitim zločinačkim instinktom. Onih dana nastalo je pravo lovljenje Židova kao divljih zvijeri. Sve je ovo porazno djelovalo na ostale građane. (...) Postoji mnijenje gradjanstva da je on dobar dio židovske imovine, pokretne i skupocjene, sa svojim pomagačima prisvojio, pak je na taj način sanirao svoje slabe ekonomske prilike, pribavio kapital za lagodniji život. Imovina prognanih Židova oduzeta je. Nekretnine prisvojila je ustaška vlast, a jer je registratura spaljena, nije se mogla ustanoviti ni približna vrijednost pokretne imovine koja je ispod cijene prodana. Židovi koji su se vratili traže pokretnu imovinu po privatnim kućama te i nalaze neke predmete. Nekolicini Židova uspjelo je pobjeći u inozemstvo, u Italiju, Ameriku, Palestinu i Švicarsku, pak su se vratili sa NOV-om kao njeni pripadnici. Oni koji su odvedeni u logore, a do danas se nisu vratili niti javili bez sumnje nisu na životu. Većina muškaraca otpremljena je u logor Jasenovac, a žene u Logor Grad (Loborgrad op. a.) te Njemačku. Teško je ustanoviti na koji su način pojedini stradali. U Jasenovcu i u logorima u Njemačkoj masovno su pobijeni, a pojedinačno su nestali i u Lepoglavi, Loboru i u St. Gradiški te prigodom transportiranja“. Isto, str. 59-60.

njegovu obitelj.⁵¹ U toj kući održavali su se i društveni sastanci. Nekoliko godina kasnije, 1868., kupljena je zgrada do sinagoge u koju su smješteni djelatnici Općine.⁵²

Ovakav raspored trajao je do početka Drugog svjetskog rata. Što se tada dešavalo sa židovskom zajednicom u Varaždinu autor ovoga rada već je zapisao. "Prva uhićenja Židova počela su u svibnju 1941., u lipnju je naređeno da moraju nositi žutu okruglu pločicu sa slovom Ž, a u srpnju je bio njihov najveći progon. U noći 12. srpnja 1941. sakupljeni su gotovo svi Židovi u gradu Varaždinu i odvedeni u zgradu vojne jahaonice. Odatle su sljedećeg dana odvedeni na željezničku stanicu i u koncentracijske logore koje je osnovala NDH. Imovina Židova je oduzeta i pretvorena u državnu i naknadno podijeljena. Zbog toga je zagrebački *Hrvatski list* od 3. srpnja 1941. pisao da je Varaždin bio prvi Judenfrei grad u NDH.⁵³ Sinagoga je postala kino i kazalište te je radila kao Dom hrvatskih radnika Ivan Peštaj, a prilikom prenamjene uništeni su ulazna fasada, inventar i dvije kupole".⁵⁴

Do danas se nije očuvalo mnogo fotografija interijera i eksterijera varaždinske sinagoge. Onih snimljenih prije Drugog svjetskog rata ima desetak, a otprilike toliko iza poraća. Kada se zgrada Hrvatskog narodnog kazališta obnavljala, predstave su održavane u bivšoj sinagogi, a u vrijeme socijalističke Jugoslavije zvala se Dom slobode. Sinagoga je kasnije korištena kao dvorana za kino Park i u toj je funkciji ostala do zatvaranja krajem 20. stoljeća. Bilo je raznih ideja što učiniti sa zgradom. Tijekom 1997. izvršeni su radovi statičke sanacije krovne konstrukcije kada se uveliko govorilo da će u njoj biti Hrvatski olimpijski muzej, no to se nije dogodilo.⁵⁵ Od onda su obnovljene bočne strane zgrade, a pročelje je ostalo neuređeno sve do ljeta 2021. godine. Danas je varaždinska sinagoga izvana konzervatorski-restauratorski obnovljena, a interijer je pripremljen za uređenje i buduću namjenu koja se još mora dogovoriti.

Na kraju poglavlja treba spomenuti da su u suvremeno doba svega četiri osobe primile priznanje počasnog građanina Grada Varaždina. Jedna od njih je Eva Akerman rođena Krajanski (1923.-2021.) koja je preživjela Holokaust. U objašnjenju Povelje počasne građanke Grada Varaždina navedeno je: "(...) zbog iznimnog doprinosa članova obitelji Krajanski i ostalih članova Židovske zajednice razvoju grada Varaždina između dva svjetska

⁵¹ Zgrada varaždinskog rabinata srušena je 1970. godine. "Osnutak Pučke štedionice", *Varaždinske vijesti*, 31. siječnja 1996., str. 12.

⁵² Magdalena LONČARIĆ, "Pregled povijesti židovske zajednice u Varaždinu", *800 godina slobodnog i kraljevskog Grada Varaždina*, 199-200.

⁵³ *Hrvatski list*, 3. srpnja 1941. godine.

⁵⁴ Vladimir HUZJAN, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske*, 218.

⁵⁵ "Sanacija krovne konstrukcije", *Varaždinske vijesti*, 25. lipnja 1997., str. 6; "Podrška kulturnim projektima", *Varaždinske vijesti*, 1. listopada 1997., str. 19.

rata te doprinos u hrvatskoj i europskoj farmakološkoj znanosti i glazbenoj umjetnosti te kulturnom životu grada Varaždina".⁵⁶ Iz njenog svjedočanstva autor izdvaja ovaj dio:

"Vratila sam se u Varaždin odmah nakon što je oslobođen u svibnju 1945. godine. Jednostavno sam se morala vratiti kući da vidim je li što ostalo za nama, je li itko ostao živ. Došla sam do Gundulićeve ulice i jednostavno se raspala. Nešto se u meni dogodilo i više nisam mogla niti govoriti niti hodati. Samo sam stajala tamo u šoku. Jedan čovjek koji je poznao mene i moju obitelj me uočio, ponudio mi prenoćište. Tek nakon nekoliko dana sam došla k sebi od šoka. U mojoj kući je bilo puno nepoznatih ljudi. To više nije bila moja kuća".⁵⁷



Kuća u kojoj je bila prva varaždinska sinagoga u ulici Ivana Kukuljevića Sakcinskog⁵⁸

Dani obilježavanja 80. obljetnice progona Židova u Varaždinu (1941.-2021.)

Na inicijativu Zavoda Hrvatske akademije u Varaždinu, a pod pokroviteljstvom Grada Varaždina i Varaždinske županije, osam ranije spomenutih javnih ustanova s područja grada Varaždina svojim se programima uključilo u *Dane obilježavanja 80. obljetnice progona*

⁵⁶ <https://varazdinski.net.hr/vijesti/drustvo/4047316/in-memoriam-prezivjela-je-pakao-ustaskog-rezima-a-kad-se-vratila-kuci-tamo-vise-nije-bilo-nijednog-clana-njezine-obiljelji/> (16. 2. 2022.).

⁵⁸ Fotografirao autor 17. veljače 2021. godine.

Židova u Varaždinu (1941.-2021.). Koordinator programa bio je Zavod, a održavali su se u Varaždinu od ponedjeljka 12. srpnja do petka 16. srpnja 2021. godine.

U ponedjeljak, 12. srpnja, u 9 sati u Šetalištu akademika Vatroslava Jagića priređeno je otkrivanje prigodne spomen-ploče kao podsjetnika na tragičan događaj progona Židova u Varaždinu 1941. godine.⁵⁹ Ploča je izrađena od mjedi i zalijepljena na granitno postolje. Tekst je ispisan na hrvatskom i hebrejskom jeziku i glasi: "U svega dva dana, 12/13. srpnja 1941., većina Židova grada Varaždina odvedena je u logore i smrt. U povodu 80. obljetnice ploču postavili Grad Varaždin i Varaždinska županija." Spomen-ploča postavljena je nasuprot sinagoge jer je u ljeto 1941. većina Židova grada Varaždina cestom uz nju odvedena do željezničke stanice, a potom u logore i smrt. Također, u blizini je i nedavno postavljena skulptura *K19* autora Zlatka Kopljara koja sadrži cigle koje su izradili zatočnici koncentracijskog logora Jasenovac.⁶⁰ Istoga dana u 10 sati održan je i znanstveni skup pod nazivom: *Židovska zajednica na tlu sjeverne Hrvatske* u multimedijskoj dvorani palače Hercer Gradskog muzeja Varaždin.⁶¹

U utorak, 13. srpnja, održano je predavanje dr. sc. Borisa Jesiha pod nazivom: *Pravednik Ivan Breskvar - varaždinski Slovenac*, a navečer istoga dana u Kinu Gaj prikazan je film *Saulov sin*. U srijedu, 14. srpnja, u Velikoj koncertnoj dvorani HNK u Varaždinu održana je klavirska izvedba opere "Dnevnik Anne Frank". Zatim, u četvrtak, 15. srpnja, otvorena je izložba *Židovi u Varaždinu – od rasnih do klasnih neprijatelja* u organizaciji Državnog arhiva u Varaždinu, a istoga dana navečer u Kinu Gaj prikazan je film: *Život je lijep*. Posljednja aktivnost bila je u petak, 16. srpnja, u prostoru Gradske knjižnice i čitaonice Metel Ožegović Varaždin gdje je Andreja Toljan održala predavanje: *Kulturno nasljeđe pripadnika varaždinske židovske*

⁵⁹ O stradanju Židova u Varaždinu više vidi u: Magdalena LONČARIĆ, Vid LONČARIĆ, "Židovi u Varaždinu", *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 1998., str. 358.-377; Magdalena LONČARIĆ, *Tragom židovske povijesti i kulture u Varaždinu*, katalog izložbe, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2003; Magdalena LONČARIĆ, "Pregled povijesti židovske zajednice u Varaždinu", *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, ur. Miroslav ŠICEL, Slobodan KAŠTELA, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Grad Varaždin, Varaždinska županija, Zagreb-Varaždin, 2009., str. 191.–208.; Magdalena LONČARIĆ, *Židovska zajednica u Varaždinu*, ur. Vid LONČARIĆ, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2017; Vladimir HUZJAN, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb-Varaždin, 2020., str. 49-77.

⁶⁰ U glazbenom djelu programa sudjelovali su: Igor Matavulj na gitari i Zoran Resnik na violončelu koji su izveli sljedeće skladbe: Heitor Villa-Lobos, *Bachianas Brasileiras*, br. 5, Aria, obrada za čelo i gitaru (5 i pol min), Augustin Barrios, *La Catedral*, obrada za čelo i gitaru (2 i pol min) te Camille Saint-Saens, *Labud*, obrada za čelo s gitarskom pratnjom (3 i pol min).

⁶¹ Organizatori skupa bili su Zavod i Gradski muzej Varaždin, a voditelji su bili dr. sc. Vladimir Huzjan i Spomenka Težak, prof. Okupljene je prije početka skupa pozdravio veleposlanik Države Izrael u Republici Hrvatskoj Njegova Ekselencija Ilan Mor. Predavači i teme na skupu bili su: dr. sc. Vladimir Huzjan: *Varaždin 1941. godine*; Spomenka Težak, prof.: *Srpanj 1941. u Varaždinu*; Barbara Markač-Despinić: *Židovi – đaci i profesori u Varaždinskoj gimnaziji*; Klara Macolić: *Kultura ukopa u primjerima nadgrobnih spomenika Židovskog groblja u Varaždinu*; Milivoj Dretar, prof.: *Dva stoljeća židovstva u Ludbregu*; Mirjam Despinić-Biškup: *Politički, društveni i kulturni aspekti života Židova u Međimurju*.

zajednice, predstavljeno na temelju djela iz Zavičajne zbirke Gradske knjižnice i čitaonice "Metel Ožegović" Varaždin.



Varaždinsko Šetalište Vatroslava Jagića sa skulpturom Zlatka Kopljara *K19* i dvije na tlo postavljene mjedene spomen ploče. U pozadini je sinagoga u fazi obnove⁶²

⁶² Fotografirano autor u srpnju 2021. godine.



Prigodna spomen ploča uz skulpturu *K19* autora Zlatka Kopljara⁶³



Prigodna spomen ploča u Šetalištu Vatroslava Jagića kojom se obilježava 80. obljetnica progona Židova u Varaždinu (1941.-2021.)⁶⁴

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto.



Proslava Dana Europe 9. svibnja 2021. s prigodnim glazbenim programom⁶⁵

⁶⁵ Fotografija iz arhiva Koncertnog ureda Varaždin. Program: John Williams: *Theme from the movie "Schindler's List"*; Ruta Bobić, violina; Daniel Otto, clavinova. Odabir glazbenih djela iz monodrame opere: "The Diary of Anne Frank" Grigory Frieda. Marija Lešaja - Anne Frank; Stjepan Vuger – piano.



Pročelje varaždinske sinagoge u posljednjoj fazi obnove⁶⁶

⁶⁶ Isto.

O anketnom ispitivanju

Zbog epidemioloških mjera i internetske (ili *online*) nastave anketa je provedena elektronski od početka ožujka do kraja svibnja 2021. godine. Sadržaj ankete sastavio je autor rada, a provedena je među učenicima devet varaždinskih srednjih škola (ovdje abecedno poredanih): **Druga gimnazija Varaždin** (sudjelovalo 92 učenika),⁶⁷ **Gospodarska škola Varaždin** (sudjelovalo 47 učenika),⁶⁸ **Graditeljska, prirodoslovna i rudarska škola Varaždin** (sudjelovalo 23 učenika),⁶⁹ zatim **Medicinska škola Varaždin** (sudjelovalo 47 učenika),⁷⁰ **Prva gimnazija Varaždin** (sudjelovalo 50 učenika),⁷¹ **Privatna varaždinska gimnazija s pravom javnosti Varaždin** (sudjelovalo 13 učenika),⁷² **Prva privatna gimnazija s pravom javnosti Varaždin** (sudjelovalo 19 učenika),⁷³ **Srednja strukovna škola Varaždin** (sudjelovalo 13 učenika)⁷⁴ te **Strojarska i prometna škola Varaždin** (sudjelovalo 52 učenika).⁷⁵ Ispunjenje ankete nije bilo obavezno, a sudjelovalo je ukupno 356 učenika.

Anketa se sastojala od tri djela. U prvom su učenici odgovarali na 11 pitanja znanja s jednim točnim odgovorom; u drugom je bilo osam misli u kojima se ispitivao njihov stav, a u trećem pitanje na koje su mogli dati potvrdni ili negativni odgovor uz objašnjenje. Na samom početku ankete učenici su odgovorili koju varaždinsku srednju školu pohađaju. Što se tiče provedbe, anketa je provedena preko sustava *Google forms* tako da je autor rada poslao elektronsku poveznicu nastavnicima koji su ju prosljedili učenicima. U anketi se moralo odgovoriti na svih 20 pitanja, a sustav je dozvoljavao da učenik ispuni anketu samo jednom.⁷⁶

⁶⁷ Učenici Druge gimnazije Varaždin odgovarali su na anketu od 29. ožujka do 1. travnja 2021. godine. Zahvaljujem svim učenicima koji su ispunili anketu kao i Miroslavu Gradečaku, prof. povijesti i slavistike te Nikoli Slunjskom, prof. na pomoći pri provođenju ankete.

⁶⁸ Učenici Gospodarske škole Varaždin odgovarali su na anketu 19. svibnja 2021. godine. Zahvaljujem svim učenicima koji su ispunili anketu kao i Jurici Njegovcu, prof. na pomoći pri provođenju ankete.

⁶⁹ Učenici Graditeljske, prirodoslovne i rudarske škole Varaždin odgovarali su na anketu 7. i 21. svibnja 2021. godine. Zahvaljujem svim učenicima koji su ispunili anketu kao i Danijeli Strmecki, prof. te Ivani Kelvisar, prof. na pomoći pri provođenju ankete.

⁷⁰ Učenici Medicinske škole Varaždin odgovarali su na anketu 23. i 26. travnja 2021. godine. Zahvaljujem svim učenicima koji su ispunili anketu kao i Fabijanu Ipša, magistru edukacije povijesti na pomoći pri provođenju ankete.

⁷¹ Učenici Prve gimnazije Varaždin odgovorili su na anketu 26. ožujka 2021. godine. Zahvaljujem svim učenicima koji su ispunili anketu kao i Jurici Baruleku, prof. na pomoći pri provođenju ankete.

⁷² Učenici Privatne varaždinske gimnazije s pravom javnosti Varaždin odgovorili su na anketu 8. i 19. ožujka 2021. godine. Zahvaljujem svim učenicima koji su ispunili anketu kao i Barbari Frntić, prof. povijesti na pomoći pri provođenju ankete.

⁷³ Učenici Prve privatne gimnazije s pravom javnosti Varaždin odgovorili su na anketu 19. ožujka 2021. godine. Zahvaljujem svim učenicima koji su ispunili anketu kao i Ivani Švogor Kovačić, prof. povijesti i filozofije na pomoći pri provođenju ankete.

⁷⁴ Učenici Srednje strukovne škole Varaždin odgovorili su na anketu 12. ožujka 2021. godine. Zahvaljujem svim učenicima koji su ispunili anketu kao i Mihaeli Šafran Denev, prof. povijesti i hrvatskog jezika i književnosti na pomoći pri provođenju ankete.

⁷⁵ Učenici Strojarske i prometne škole Varaždin odgovorili su na anketu 27. i 28. svibnja 2021. godine. Zahvaljujem svim učenicima koji su ispunili anketu kao i Nataliji Vidaček Štiber, prof. i Romani Milković, prof. povijesti na pomoći pri provođenju ankete.

⁷⁶ Sadržajnu osnovu za sastavljanje pitanje ankete činila su i dva srednjoškolska udžbenika: *Povijest 4. Udžbenik povijesti za četvrti razred (opće) gimnazije*, Suzana LEČEK, Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ, Damir AGIČIĆ, Tvrtko JAKOVINA, I. izdanje, Profil, Zagreb, 1999. i *Povijest 4. Udžbenik za četvrti razred gimnazije*, Miroslav AKMADŽA, Mario JAREB, Zdenko RADELIC, Alfa, Zagreb, 2009.

Kao orijentir za istraživanje poslužio je rad "Anketa *Što istarski srednjoškolci znaju o antifašizmu?*" autora Igora Jovanovića, Milana Radoševića i Dragana Sokolovića.⁷⁷ Autori su istraživanje proveli 2014. u 14 istarskih srednjih škola anketirajući 648 učenika. Cilj je bio ustanoviti razinu znanja o fašizmu i antifašizmu među srednjoškolcima. Neki od rezultata su: 88,15 posto učenika smatra da je antifašizam pokret nastao u prvoj polovici 20. stoljeća kao reakcija na fašizam; zatim 73,55 posto učenika smatra da je fašizam pokret nastao u Italiji u prvoj polovici 20. stoljeća te 29,14 posto učenika smatra da je crvena zvijezda simbol antifašizma; odnosno 34,37 posto učenika smatra da su antifašističke vrijednosti u Republici Hrvatskoj potvrđene ustavom itd. No, što o tim i sličnim temama znaju i misle varaždinski srednjoškolci?

Rezultati anketnog istraživanja među varaždinskim srednjoškolcima

U ovom poglavlju neće se detaljno govoriti o svim rezultatima anketnog ispitivanja, već će se istaknuti najveće ili najmanje vrijednosti iz razloga što se svi detalji ionako vide u svakom grafikonu zasebno.

U prvom nizu, od ukupno 11 anketnih pitanja, učenicima je postavljeno pitanje s tri ponuđena odgovora od kojih je jedan točan. U prvom pitanju *Što je fašizam?* 82 posto učenika odgovara da je to *Politički pokret temeljen na diktaturi i jednostranačju*. Ipak, 8,4 posto (ili 30 učenika) smatra da je fašizam *Politički pokret temeljen na demokraciji i višestranačju*. U drugom pitanju *Tko je od navedenih fašista?* 82,3 posto navodi da je to bio Ante Pavelić, 11 posto Josip Broz Tito, a 6,7 posto britanski premijer Winston Churchill. Ovdje je uočen obrazac kod pojedinaca koji su tijekom anketiranja davali netočne odgovore. Zatim, u trećem pitanju *Što je antifašizam?* 94,4 posto učenika je odgovorilo da je to *Političko djelovanje nastalo kao reakcija na fašizam i nacizam*, ali je 5,4 posto reklo da je to *Političko djelovanje koje podupire nacizam*. Ovdje se radi o 19 učenika koji tako misle, a nisu iz iste škole. Zatim, u četvrtkom pitanju *Tko je od navedenih antifašista?* 81,2 posto smatra da je to bio Josip Broz Tito, 12,9 posto Ante Pavelić (46 učenika) i 5,9 posto Adolf Hitler (21 učenik) – vjerojatno opet ponavljanje namjernog davanja netočnog odgovora. U petom pitanju *Jedan od simbola antifašizma je?* 62,1 posto učenika smatra da je to petokraka zvijezda, zatim 23,9 posto stilizirano slovo U, a 14 posto kukasti križ. Ovdje netočni odgovori nisu u manjoj mjeri da se može govoriti o namjernom netočnom odgovaranju, već se može zaključiti da 37,9 posto varaždinskih srednjoškolaca ne prepoznaje simbole antifašizma. Zatim, u šestom pitanju *Ustaški pokret je?* 64,6 posto smatra fašistički pokret, 24,7 posto antifašistički pokret te 10,7 posto demokratski pokret. Dakle, 35,4 posto varaždinskih srednjoškolaca ne zna da je ustaški pokret – fašistički pokret! U sedmom pitanju *Čime je dio hrvatske obale i otoka Ante Pavelić predao Kraljevini Italiji?* 72,5 posto smatra da je to učinjeno Rimskim ugovorima. Zatim, u osmom pitanju *Partizanski pokret bio je pod vodstvom?* 86,8 posto učenika je odgovorilo Komunističke partije Jugoslavije, a 4,2 posto (ili 15 učenika) Ustaškog pokreta. U potonjem

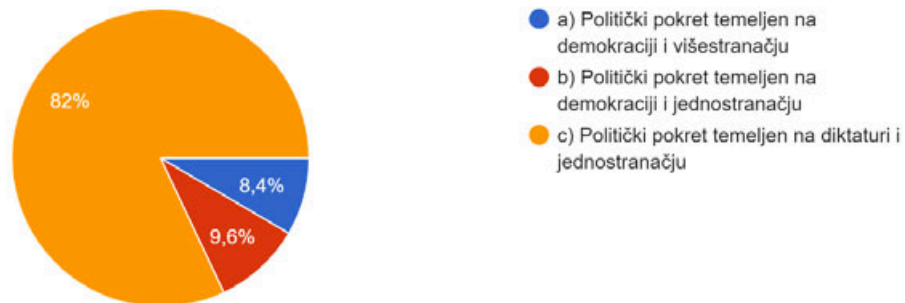
⁷⁷ Igor JOVANOVIĆ, Milan RADOŠEVIĆ, Dragan SOKOLOVIĆ, "Anketa *Što istarski srednjoškolci znaju o antifašizmu?*", zbornik radova: *(Anti)fašizam u prošlosti i sadašnjosti*, Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Pule, Pula, 2015., 145-161.

se opet najvjerojatnije radi o namjerno ostavljenim pogrešnim odgovorima. U devetom pitanju *Najveći koncentracijski logor u NDH bio je u mjestu?* čak 98,6 posto je odgovorilo Jasenovac. Također, nitko nije odgovorio da u NDH nije bilo koncentracijskih logora. U desetom pitanju *Holokaust je?* 91 posto učenika je odgovorilo *Sustavno uništenje Židova i drugih naroda u razdoblju nacizma (1933.-1945.)*. Dakle, varaždinski srednjoškolci su upoznati i razumiju stradanja Židova i drugih naroda u koncentracijskim logorima koje su osnovale vlasti NDH. U posljednjem 11 pitanju *U Europi se 8. svibnja obilježava?* 85,4 posto učenika je odgovorilo *Dan pobjede nad fašizmom*.

U nastavku se nalazi 11 grafikona s detaljnijim prikazom odgovora na prvi dio ankete:

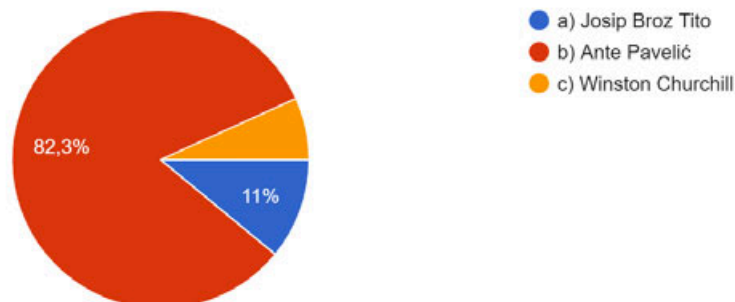
1) Što je fašizam?

356 odgovora



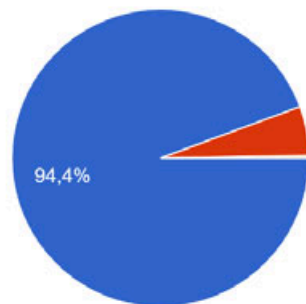
2) Tko je od navedenih fašist?

356 odgovora



3) Što je antifašizam?

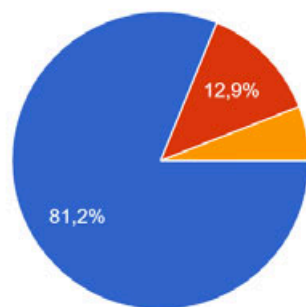
356 odgovora



- a) Političko djelovanje nastalo kao reakcija na fašizam i nacizam
- b) Političko djelovanje koje podupire nacizam
- c) Političko djelovanje koje podupire fašizam

4) Tko je od navedenih antifašist?

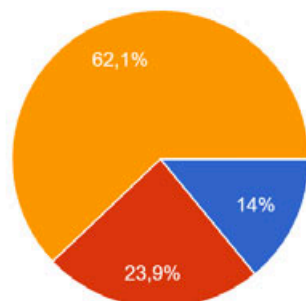
356 odgovora



- a) Josip Broz Tito
- b) Ante Pavelić
- c) Adolf Hitler

5) Jedan od simbola antifašizma je:

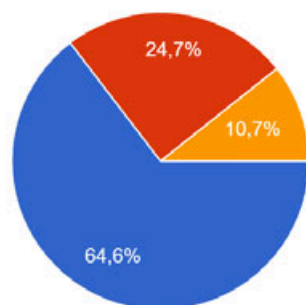
356 odgovora



- a) Kukasti križ
- b) Stilizirano slovo U
- c) Petokraka zvijezda

6) Ustaški pokret je:

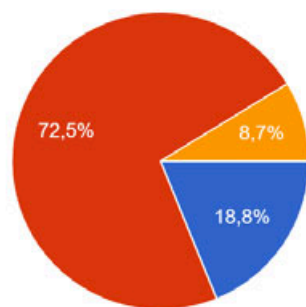
356 odgovora



- a) Fašistički pokret
- b) Antifašistički pokret
- c) Demokratski pokret

7) Čime je dio hrvatske obale i otoka Ante Pavelić predao Kraljevini Italiji:

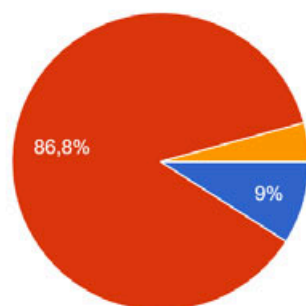
356 odgovora



- a) Riječkom krpicom
- b) Rimskim ugovorima
- c) Londonskim sporazumom

8) Partizanski pokret bio je pod vodstvom:

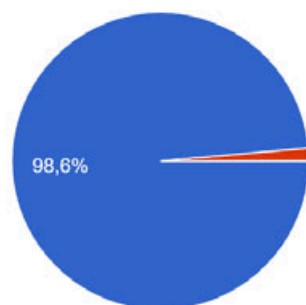
356 odgovora



- a) Hrvatske seljačke stranke
- b) Komunističke partije Jugoslavije
- c) Ustaškog pokreta

9) Najveći koncentracijski logor u NDH bio je u mjestu:

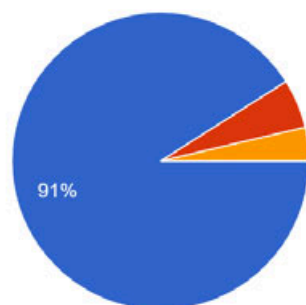
356 odgovora



- a) Jasenovac
- b) Samobor
- c) Nije bilo koncentracijskih logora

10) Holokaust je:

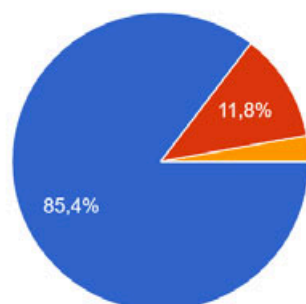
356 odgovora



- a) Sustavno uništenje Židova i drugih naroda u razdoblju nacizma (1933.-1945.)
- b) Sustavno uništenje nacista i fašista tijekom i nakon Drugog svjetskog rata (1939.-1946.)
- c) Sustavno uništenje Židova i drugih naroda tijekom Prvog svjetskog rata (1914.-1918.)

11) U Europi se 8. svibnja obilježava:

356 odgovora



- a) Dan pobjede nad fašizmom
- b) Dan pobjede nad komunizmom
- c) Dan osnutka Europske unije

Drugi dio ankete sadrži osam misli na koje su učenici davali odgovore u smislu slažu li se s navedenim ili ne, odnosno u kojoj mjeri. U prve tri misli učenike se pitao o njihovom stavu o Anti Paveliću i ustaškom pokretu. Na prvu misao *Ante Pavelić i ustaški pokret odgovorni su za osnivanje koncentracijskih logora u NDH te za progone i ubojstva Židova, Srba, Roma,*

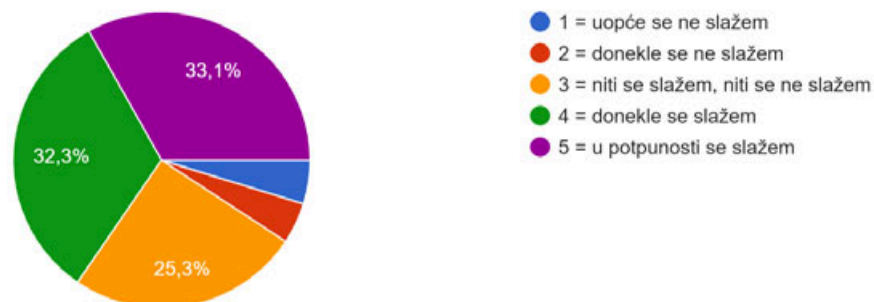
politički nepodobnih Hrvata i drugih neistomišljenika o vlasti NDH 33,1 posto učenika je odgovorilo da se u potpunosti slaže s navedenim, 32,3 posto donekle, a 25,3 posto je neodlučno. S druge strane, 4,8 posto je onih koji se s navedenim ne slažu. Ovi odgovori razlikuju se od onih na pitanje broj devet iz prvog djela ankete: *Najveći koncentracijski logor u NDH bio je u mjestu?* Može se pretpostaviti da varaždinski srednjoškolci nauče informaciju, ali u složenijem obliku ju ne razumiju ili ne znaju povezati djelovanja glavnih političkih aktera u NDH. Zatim, u drugoj misli *"Za dom spremni" je ustaški pozdrav* 46,1 posto učenika se u potpunosti slaže i 22,8 posto se donekle slaže, no 7,9 posto njih se uopće ne slaže. U trećoj misli *Ustaški pokret rezultat je želje Hrvata za nezavisnom državom* učenici neodlučnije odgovaraju: 35,4 posto nema stav, a 34,8 posto se donekle slaže s tim, dok se 5,6 posto učenika s tim uopće ne slaže.

U četvrtoj misli *"Smrt fašizmu, sloboda narodu!" je nacistički pozdrav* 52,8 posto učenika se s tim ne slaže, dok se 5,6 posto ipak u potpunosti slaže.

U posljednje tri misli učenike se pitalo o njihovom stavu o Josipu Brozu Titu. Peta misao *Nakon završetka Drugog svjetskog rata Josip Broz Tito je kao vrhovni zapovjednik Jugoslavenske vojske odgovoran za pogubljenja zarobljenih pripadnika Hrvatskih oružanih snaga i civila* učenici su većinom neodlučni - njih 38,8 posto nema stav, 25 posto se donekle slaže s navedenim, a 12,1 posto učenika se s ovom misli uopće ne slaže. Zatim, u šestoj misli *U prvim poratnim godinama Josip Broz Tito vladao je diktatorski* odgovori su slični ranijoj misli – 38,2 posto nema stav, 33,4 posto se donekle slaže, a 4,2 posto učenika se u opće ne slaže. U sedmoj misli *Josip Broz Tito i Narodno oslobodilački pokret najviše su zaslužni što su Istra, Primorje i dijelovi Dalmacije teritorijalno pripojeni Hrvatskoj* ponovno prevladava neodlučnost u stavu učenika: 38,2 posto nema stav, 38,2 posto se donekle slaže, a 2,2 posto (ili osam učenika) se s time uopće ne slaže. Na kraju, u posljednjoj, osmoj misli *U školi se o Drugom svjetskom ratu i stradanjima u poraću uči dovoljno* 33,4 posto učenika se u potpunosti s tim slaže, a 5,9 posto ne.

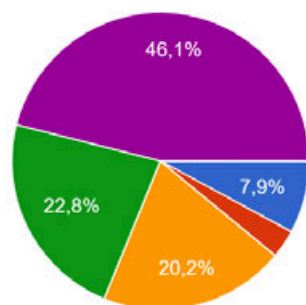
U nastavku je osam grafikona s detaljnijim prikazom odgovora na drugi dio ankete.

1) Ante Pavelić i ustaški pokret odgovorni su za osnivanje koncentracijskih logora u NDH te za progone i ubojstva Židova, Srba, Roma, politički ne...obnih Hrvata i drugih neistomišljenika o vlasti NDH
356 odgovora



2) "Za dom spremni" je ustaški pozdrav

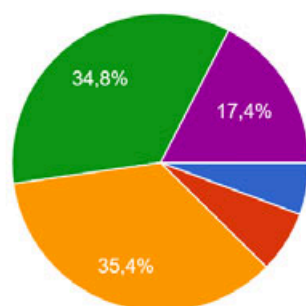
356 odgovora



- 1 = uopće se ne slažem
- 2 = donekle se ne slažem
- 3 = niti se slažem, niti se ne slažem
- 4 = donekle se slažem
- 5 = u potpunosti se slažem

3) Ustaški pokret rezultat je želje Hrvata za nezavisnom državom

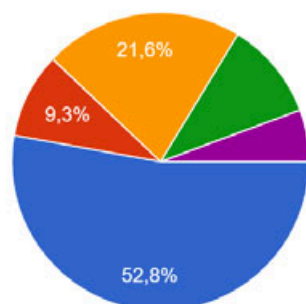
356 odgovora



- 1 = uopće se ne slažem
- 2 = donekle se ne slažem
- 3 = niti se slažem, niti se ne slažem
- 4 = donekle se slažem
- 5 = u potpunosti se slažem

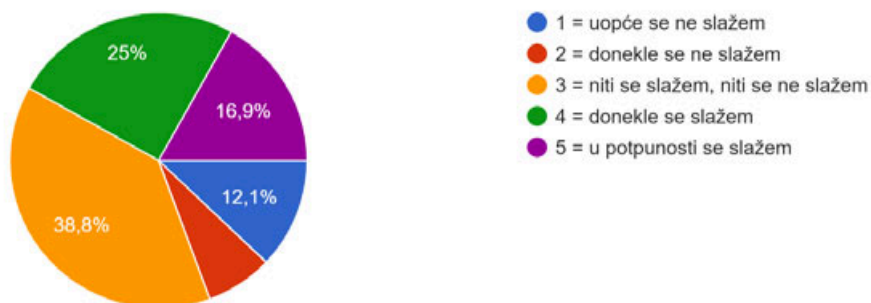
4) "Smrt fašizmu, sloboda narodu!" je nacistički pozdrav

356 odgovora

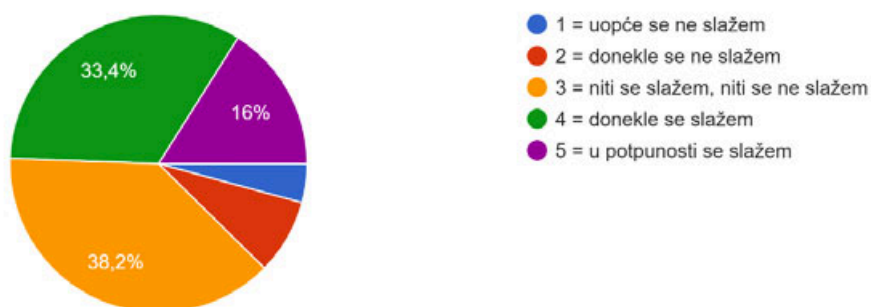


- 1 = uopće se ne slažem
- 2 = donekle se ne slažem
- 3 = niti se slažem, niti se ne slažem
- 4 = donekle se slažem
- 5 = u potpunosti se slažem

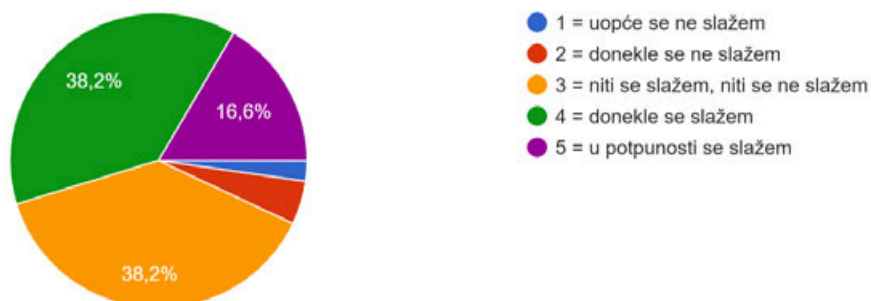
5) Nakon završetka Drugog svjetskog rata Josip Broz Tito je kao vrhovni zapovjednik Jugoslavenske vojske odgovoran za pogubljenja zara...nih pripadnika Hrvatskih oružanih snaga i civila.
356 odgovora



6) U prvim poratnim godinama Josip Broz Tito vladao je diktatorski
356 odgovora

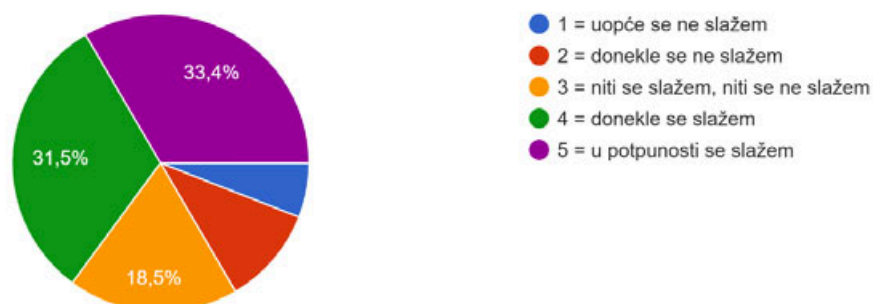


7) Josip Broz Tito i Narodno oslobodilački pokret najviše su zaslužni što su Istra, Primorje i dijelovi Dalmacije teritorijalno pripojeni Hrvatskoj
356 odgovora



8) U školi se o Drugom svjetskom ratu i stradanjima u poraću uči dovoljno

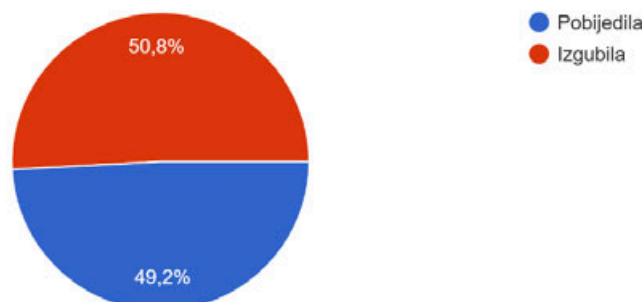
356 odgovora



U posljednjem, trećem, djelu ankete učenici su morali odgovoriti na jedno pitanje i obrazložiti ga: *Je li po Vašem mišljenju Hrvatska izgubila ili pobijedila u Drugom svjetskom ratu?* Odgovor je podjednak – 50,8 posto učenika smatra da je Hrvatska izgubila, a 49,2 posto da je pobijedila.

Je li po Vašem mišljenju Hrvatska izgubila ili pobijedila u Drugom svjetskom ratu?

356 odgovora



Slijedi 10 odabranih objašnjenja učenika **zašto je Hrvatska pobijedila** u Drugom svjetskom ratu:

- "Jer više nije bila pod vodstvom ustaša koji su bili pod utjecajem fašizma i nacizma",
- "Smatram da je Hrvatska na neki način pobijedila iz razloga što ustaše nisu više bili na vlasti, uspjela je povratiti izgubljene teritorije",
- "Smatram da su NOP i KPJ oslobodili hrvatsku od domaćih i stranih neprijatelja",
- "Zato što je između dva zla izabrano manje zlo tj. komunizam na čelu s Titom koji da nije učinio neke zločine bio bi jedna od najslavnijih osoba u povijesti Hrvatske",
- "Zato što je naposljetku fašizam u Hrvatskoj bio uklonjen",
- "Argument za pobjedu je činjenica da je Hrvatska danas samostalna država",

- "Zato što je odlučila stati na stranu saveznika koji su se borili protiv nacizma i fašizma",
- "Zato jer je utemeljena na ZAVNOH-u i bila je na strani antifašističke koalicije",
- "Jer se na neki način uspjela osloboditi od fašizma i nacizma te je uspjela vratiti neka oduzeta područja",
- "Pobijedila je zbog partizanskog pokreta koji je i osnovan na području Hrvatske".

Slijedi 10 odabranih objašnjenja učenika **zašto je Hrvatska izgubila** u Drugom svjetskom ratu:

- "Zato jer je veći dio Hrvatske pripadao NDH koja je bila na strani Hitlera, a ta strana je izgubila u ratu",
- "Smatram da je umjesto jednog totalitarnog poretka na vlast stupio drugi, te iako se komunizam opravdava jer je *svima bilo dobro* i dalje je to bilo jednostranačje s mnogo loših stvari koje su se *pometale pod tepih*",
- "Smatram da je naposljetku Hrvatska ipak izgubila, iako je partizanski pokret uživao pomoć Zapadnih saveznika. Izgubila je zato što su nakon rata i partizani provodili određene zločine te je stanovništvo masovno iseljavalo iz Hrvatske te je se nalazila u gospodarskom kolapsu",
- "Hrvatska je formiranjem NDH jasno stala na stranu fašizma i nacizma. Količina žrtava i stradanja koja su se dogodila u Hrvatskoj pod tim imenom nikako ne može predstavljati državu pobjednicu",
- "Nije ostvarila svoj primarni cilj tj. nije dobila samostalnu državu, a nije ni prešla u demokratski sustav, nego je samo prešla iz jedne diktature u drugu",
- "Zato što je na vlast došla KPJ čiji su ciljevi bili socijalistička revolucija te diktatorska uspostava vlasti što je bilo suprotno željama naroda i politike koju su promovirali zapadni saveznici",
- "Zato što smatram da su brojne žrtve koje su bile posljedica ustaškog djelovanja najveći gubitak od bilo kakve pobjede",
- "Zato što niti nakon Drugog svjetskog rata nije dobila samostalnost koju je željela",
- "Zato što je Hrvatska počinila mnogo zločina dok je NDH postojala i nikad zapravo nismo imali svoju državu. Drugi su nama upravljali",
- "Jer je na *Križnom putu* stradalo mnogo vojnika, domobrana i civila".

Zaključak

Osnovni motiv za anketno istraživanje *Što varaždinski srednjoškolci znaju i misle o fašizmu i antifašizmu?* povezan je s 80. obljetnicom progona Židova u Varaždinu (1941.-2021.). Premda se u istraživanje nisu uključili učenici svih 11 varaždinskih srednjih škola, već devet, broj od 356 anketiranih učenika je sasvim dovoljan da se dobije željeni pregled.

Prema rezultatima iz prvog djela ankete većina učenika zna točne odgovore na postavljena pitanja. No, u drugom djelu, gdje se ispitivao njihov stav, ima odstupanja. Naime, ako je više od 80 posto učenika u prvom djelu odgovorilo da je fašizam politički pokret temeljen na diktaturi i jednostranačju, da je Ante Pavelić fašist te da jasno razumiju pojam Holokausta i da

je najveći koncentracijski logor NDH bio u Jasenovcu, na misao *Ante Pavelić i ustaški pokret odgovorni su za osnivanje koncentracijskih logora u NDH te za progone i ubojstva Židova, Srba, Roma, politički nepodobnih Hrvata i drugih neistomišljenika o vlasti NDH* - 25,3 posto se ne može odlučiti, 4,5 posto se donekle ne slaže, a 4,8 posto se uopće ne slaže. Ovdje se ipak radi o nerazumijevanju jednog dijela srednjoškolskih učenika o zbivanjima u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata. Što se tiče pozdrava *Za dom spremni* 46,1 posto varaždinskih srednjoškolaca smatra da je ustaški, a 7,9 posto da nije.

Što se tiče mišljenja o partizanskom pokretu i ulozi Josipa Broza Tita varaždinski srednjoškolci smatraju sljedeće: na misao *Nakon završetka Drugog svjetskog rata Josip Broz Tito je kao vrhovni zapovjednik Jugoslavenske vojske odgovoran za pogubljenja zarobljenih pripadnika Hrvatskih oružanih snaga i civila* 12,1 posto učenika se s tom mišlju uopće ne slaže, a 16,9 posto u potpunosti se slaže. Ili na misao *U prvim poratnim godinama Josip Broz Tito vladao je diktatorski* 16 posto se u potpunosti slaže, a 4,2 posto se uopće ne slaže.

Na kraju je bilo postavljeno možda i najzanimljivije pitanje: *Je li po Vašem mišljenju Hrvatska izgubila ili pobijedila u Drugom svjetskom ratu?* koje je također donijelo suprotna mišljenja: 50,8 posto smatra izgubila, a 49,2 posto pobijedila. Možemo reći da srednjoškolski učenici usvajaju gradivo iz školskih udžbenika, no na njihovo mišljenje i stavove utječu i drugi izvori. Varaždinski srednjoškolci pokazali su u nekim primjerima i koliko.

Literatura:

1. Igor JOVANOVIĆ, Milan RADOŠEVIĆ, Dragan SOKOLOVIĆ, "Anketa *Što istarski srednjoškolci znaju o antifašizmu?*", zbornik radova: *(Anti)fašizam u prošlosti i sadašnjosti*, Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Pule, Pula, 2015., 145-161.
2. Magdalena LONČARIĆ, Vid LONČARIĆ, "Židovi u Varaždinu", *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 1998., 358.-377.
3. Magdalena LONČARIĆ, *Tragom židovske povijesti i kulture u Varaždinu*, katalog izložbe, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2003.
4. Magdalena LONČARIĆ, "Pregled povijesti židovske zajednice u Varaždinu", *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, ur. Miroslav ŠICEL, Slobodan KAŠTELA, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Grad Varaždin, Varaždinska županija, Zagreb-Varaždin, 2009., 191–208.
5. Magdalena LONČARIĆ, *Židovska zajednica u Varaždinu*, ur. Vid LONČARIĆ, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2017.
6. Vladimir HUZJAN, "What Varaždin high school students know and think about Fascism and Anti-fascism? On occasion of the 80th anniversary of the persecution of Jews in Varaždin (1941-2021)", *Review of Croatian History*, vol. 18, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2022., str. 351-378.

7. Vladimir HUZJAN, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb-Varaždin, 2020., 49-77.
8. "Osnutak Pučke štedionice", *Varaždinske vijesti*, 31. 1. 1996, 12.
9. "Podrška kulturnim projektima", *Varaždinske vijesti*, 1. 10. 1997., 19.
10. "Sanacija krovne konstrukcije", *Varaždinske vijesti*, 25. 6. 1997., 6.
11. *Povijest 4. Udžbenik povijesti za četvrti razred (opće) gimnazije*, Suzana LEČEK, Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ, Damir AGIČIĆ, Tvrtko JAKOVINA, I. izdanje, Profil, Zagreb, 1999.
12. *Povijest 4. Udžbenik za četvrti razred gimnazije*, Miroslav AKMADŽA, Mario JAREB, Zdenko RADELIĆ, Alfa, Zagreb, 2009.
13. <https://varazdinski.net.hr/vijesti/drustvo/4047316/in-memoriam-prezivjela-je-pakao-ustaskog-rezima-a-kad-se-vratila-kuci-tamo-vise-nije-bilo-nijednog-clana-njezine-obitelji/> (16. 2. 2022.).

Popis varaždinskih srednjih škola čiji su učenici sudjelovali u ispunjenju ankete (abecednim redom):

Druga gimnazija Varaždin
Gospodarska škola Varaždin
Graditeljska, prirodoslovna i rudarska škola Varaždin
Medicinska škola Varaždin
Prva gimnazija Varaždin
Privatna varaždinska gimnazija s pravom javnosti Varaždin
Prva privatna gimnazija s pravom javnosti Varaždin
Srednja strukovna škola Varaždin
Strojarska i prometna škola Varaždin

Janja Kovač i Slaven Ujlaki

Samostalni istraživači

zara.kovac@gmail.com; slavenujlaki@gmail.com

Tragedija židovskog naroda Donje Dubrave

U povijesti Donje Dubrave, mjesta smještenog na istoku Međimurja, među najstrašnije datume spadaju 5. studeni 1918. i 26. travnja 1944. godine. Ovaj članak obrađuje događaje od 26. travnja 1944. godine i njihove posljedice po židovsku zajednicu u Donjoj Dubravi.

Dragutin Šafar u knjizi „Donja Dubrava između dva rata“ piše:

„Ljeti 1943. godine na Dravi u već mizernom skladištu s par kubika drvene građe kupovao sam neke štafne i letve, kad mi je skladištar Ivan Vučenik izdao građu otišao sam platiti u kancelariju. Tu je sjedio drijemajući iza stola „šef“ Rudi Hirschler. Rudi sav oronuo i već boležljiv na dobravskom dijalektu započeo je sa došljakom razgovor. Predložio mu da sjedne pa ga upitao: 'Kaj gospon Šafar, vi ste bili sem čul v nemškem zarobljeništvu? Kak so z vami postupali tam? I sami znate, kak grdo vezda postopaju oni z ljudmi. Je, vam je išče lahko, vi ste mladi! A kaj z nami bo? Ne zna se!'

Krajem mjeseca ožujka 1944. došao je Rudiju javiti „Tiszthelyetes“, šef mađarske žandarmerije u Dubravi, da si od sutra ako želi izlaziti na ulicu mora prišiti na grudi žutu židovsku zvijezdu. Roditelji (Jakob i Adela Hirschler) su mu bili Židovi, a Rudi (rođen 1887. godine) primio je kršćanstvo 26. prosinca 1905. godine. No, to nije bilo dovoljno da bi se spasio od nacističkog zla. U noći 31. ožujka/1. travnja 1944. godine Rudolf Hirschler se ubio svojom lovačkom puškom u svom domu (u današnjoj ordinaciji liječnika u Donjoj Dubravi). U oporuci je napisao: 'Umjesto poniženja radije biram metak, te vlastitom rukom oduzimam sebi život. Najjednostavniji pokop molim, te da me polože na vječni počinak uz moje voljeno dijete.'



Rudi pl. Hirschler (1887. – 1944.)

Na ustupanju fotografije autori ljubazno zahvaljuju gospođi Nataši Srdić Jahn

Rudolf pl. Hirschler bio je prva žrtva rasnih zakona iz Donje Dubrave. No nažalost, ovo je bio tek početak strahota koje je zadesilo ostale donjodubravске Židove.

Rezultati dosad provedenih istraživanja pokazuju da je 16 Židova iz Donje Dubrave tijekom Drugog svjetskog rata bilo uhićeno zbog svoje vjeroispovijesti. Svi su odvedeni u koncentracijske logore, od čega ih je 14 u njima ubijeno. Tek su se dvojica, Josip Fischer i Aleksandar Breuer, vratila svojim domovima. Svi su bili uhićeni 26. travnja 1944. godine, a uhićenja su provela dva pripadnika Gestapoa i jedan mađarski agent.

1. FERDO (NANDOR) BRAUN

Nandor Braun rođen je 15. prosinca 1869. godine u Moškovcu. Godine 1895. spominje se kao „liječnik čete“ Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Donjoj Dubravi. Godine 1899. diplomira medicinu te radi kao okružni liječnik za naselja Donji Mihaljevec, Sveta Marija, Donji Vidovec, Kotoriba i Donja Dubrava. Kroz svoj radni vijek stekao je veliko poštovanje među svojim sumještanima, ali i široj okolini. Ljudi ga se sjećaju po zlatnim naočalama, smirenoj naravi i požrtvovnom radu u kojem se rado odazivao na pozive svojih sumještana.



Doktor Nandor Braun 1919. godine

Na ustupanju fotografije autori ljubazno zahvaljuju gospođi Nataši Srdić Jahn

Dana 26. travnja 1944. godine uhićen je od strane mađarskih okupatora i njemačkog Gestapoa i deportiran u logor Auschwitz. Vlasti i mještani Donje Dubrave nisu šutjeli. Proveli su peticiju u kojoj su mještani tražili da se doktora Brauna oslobodi jer je potreban narodu. Vlast u Donjoj Dubravi dva je puta intervenirala, a u nastavku donosimo tekst jedne od intervencija:

Očitovanje lokalne vlasti: Od Poglavarstva velike općine Donja Dubrava br: 1117/1944

Dolje potpisano općinsko poglavarstvo vjerodostojno potvrđuje da umirovljeni okružni liječnik doktor Nandor Braun 45 godina stanuje u velikoj općini Donja Dubrava gdje je bio jedini liječnik. Nadalje potvrđujemo da najbliži nam liječnik stanuje u Svetoj Mariji udaljenoj 8 kilometara, on radi kao liječnik u sklopu prisilne radne službe. Na osnovu postojeće

situacije liječnik u sklopu prisilne radne službe liječi bolesnike iz velikih općina D. Mihaljevec, Sveta Marija, Donji Vidovec, Donja Dubrava i Kotoriba u kojima živi ukupno 19.000 ljudi. Broj stanovnika u Donjoj Dubravi je oko 4.000, većina ih govori hrvatski jezik, stoga liječnička skrb iziskuje poznavanje hrvatskog jezika koji navedeni dr. Braun izvrsno govori. Radi javnog interesa smatramo potrebitim njegov povratak s pravom stanovanja u općini. Potvrđujemo da dr. Braun u našoj općini prakticira medicinu kroz 45 godina, kroz sve to vrijeme posvjedočio je svoju lojalnost u pogledu politike, državne sigurnosti i vjernosti prema naciji.

Donja Dubrava, 12. svibnja 1944. godine

Na žalost, ove akcije nisu polučile rezultate. Doktor Braun ubijen je u logoru Auschwitz 21. svibnja 1944. godine. Za sobom nije ostavio obitelj (bio je neoženjen) ni potomke.

2. JENŐ JAKOB KAUFMANN

Jeno (Jakob) Kaufmann rođen je 14. veljače 1887. godine u mađarskom gradu Nagykanizsa. Po zanimanju je bio trgovac, a u Donju Dubravu je došao kad se zaposlio kao činovnik tvrtke „Ujlaky Hirschler i sin“. Godine 1939. zajedno s Đurom Gruborom u Donjoj Dubravi osniva tvrtku „Borka“ (BOR-Grubor, KA-Kaufmann). Tvrtka se bavila trgovinom drvom i građevnim materijalom.

Jeno Kaufmann bio je aktivan član svoje zajednice. Za župnu crkvu svete Margarete u Donjoj Dubravi darovao je slike. Posjedovao je veliku vlastitu knjižnicu za koju je naručivao izdanja svjetskih klasika književnosti, a knjige je davao sumještanima na posudbu da čitaju.



Iza skupine ljudi je „stara zgrada ispred Kaufmannove vile“ u kojoj je obitelj Kaufmann držala knjige (slikano 1919. godine)

Na ustupanju fotografije autori ljubazno zahvaljuju gospođi Nataši Srdić Jahn

Nevjenčano je živio s Elizabetom Bolmanac. Uhićen je od strane mađarskih okupatora i njemačkog Gestapoa 26. travnja 1944. te deportiran u logor Auschwitz gdje je ubijen 21. svibnja 1944. godine.



Jenő Kaufmann

Fotografija je preuzeta sa mrežnih stranica Yad Vashem

3. JULIUS MAYER

Julius Mayer rođen je 1890. godine u Donjoj Dubravi ocu Mavru i majci Aniki, r. Mauthner (brat Olge Mayer).

Po zanimanju je bio trgovac. Iako je rođen u židovskoj obitelji, 6. studenog 1918. godine se krstio i prešao na katoličku vjeru. Bio je neoženjen.

Uhićen je od strane mađarskih okupatora i njemačkog Gestapoa 26. travnja 1944. i deportiran u logor Auschwitz gdje je ubijen 21. svibnja 1944. godine.

4. OLGA MAYER

Olga Mayer rođena je 1887. godine u Prelogu ocu Mavru i majci Aniki, r. Mauthner (sestra Juliusa Mayera).

Kod brata Juliusa izučila za pomoćnog trgovca.

Uhićena je od strane mađarskih okupatora i njemačkog Gestapoa 26. travnja 1944. i deportirana u logor Auschwitz gdje je ubijena 21. svibnja 1944. godine.

5. IMRE MAYER

Imre Mayer rođen je 24. siječnja 1895. godine u Donjoj Dubravi (polubrat Juliusa i Olge, suprug Juliane Mayer).

Po zanimanju je bio trgovac, a obnašao je i dužnost tajnika Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Donjoj Dubravi.

Ustaše su ga ubili 30. prosinca 1944. godine.

6. JULIANA MAYER

Juliana Mayer, r. Lowenstein, rođena je 7. listopada 1901. godine u Varaždinu (supruga Imre Mayera).

Ustaše su je ubili 30. prosinca 1944. godine.

7. VLADIMIR MAYER

Vladimir Mayer rođen je 16. veljače 1931. u Donjoj Dubravi (sin Imrea i Juliane Mayer).

Ustaše su ga ubili 30. prosinca 1944. godine.

8. BORIS MAYER

Boris Mayer rođen je 23. srpnja 1933. godine (sin Imrea i Juliane Mayer).

Ustaše su ga ubili 30. prosinca 1944. godine.

9. ANDOR ROZSAI

Andre Rozsai rođen je 1901. godine roditeljima Ljudevitu i Sidoniji, r. Fried (suprug Zore Rozsai).

Ubijen u logoru Jasenovac 1941. godine.

10. ZORA ROZSAI

Zora Rozsai, r. Hafner, rođena je 1911. godine (supruga Andora Rozsaia).

Ubijena u logoru Jasenovac 1941. godine.

11. MARKO ROSENBERG

Marko Rosenberg rođen je u gradu Odesa (tada dijelom Ruskog Carstva) po čemu je dobio nadimak Rus.

Po zanimanju je bio limar, a bio je član Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Donjoj Dubravi.

Uhićen je od strane mađarskih okupatora i njemačkoga Gestapoa 26. travnja 1944. godine i deportiran u logor Auschwitz.

O njegovom uhićenju svjedočila je (tada) devetogodišnja djevojčica Terezija Bogomolec, r. Duhović. Gospođa Terezija svjedoči sljedeće:

„Kod Rosenberga kao limarskog majstora dolazili su svakojaki ljudi kojima je krpao lonce, izrađivao tepsije, itd. Život Marka Rosenberga, koji je živio u vanbračnoj zajednici s Katom Grudić te s njom imao trojicu sinova, tekao je uobičajeno, obitelj nije oskudijevala. No, sprovod donjodubravskog Židova Samuela Fischera 1941. godine pokazat će se kobnim za Marka. Prilikom sprovoda Samuela Fischera bio je pozvan da pomogne staviti na kola lijes s tijelom Samuela Fischera. Tom prilikom su Marku osobe koje su bile zadužene za pogreb stavile židovsku kapicu. On je to nevoljko prihvatio, no bilo mu je rečeno da to mora nositi jer je to dio pogrebnog obreda. Taj događaj je netko od prisutnih na sprovodu vidio (očito da se javno nije znalo da je Marko Židov) te je Marka prijavio da je židovske vjeroispovijesti. Prilikom uhićenja 26. travnja 1944. godine ostalih donjodubravskih Židova bio je uhićen i Marko Rosenberg. U dvorište Rosenbergovih došla su dva mađarska žandara i jedna osoba u civilu iz Čakovca te su mu kazali da mora ići s njima, no nisu mu rekli zašto. Marko im je rekao da mora napraviti još nekim osobama limarske radove koje im je obećao napraviti. Žandari su mu kazali da neka to sve ostavi, da će si sve pronaći kad se vrati kući. Supruzi Kati je rekao neka mu pospremi alat tamo gdje stoji. Nakon toga je žandar stavio jednu lisicu na svoju ruku a drugu na Markovu ruku kako ne bi pobjegao. Kad je to vidjela supruga Kata počela je plakati te se bacila na koljena. Bila je zabrinuta za Marka, ali je bila i zabrinuta kako će dalje prehranjivati obitelj. Žandari su joj kazali da neka radi što hoće; Marko je prijavljen i mora ići s nama. Žandari su ga odveli do dvorišta obitelji Josipa Fišera, u dvorište na kojem je 1941. godine Marko pomogao nositi lijes s tijelom Samuela Fišera. Tu je Marko vidio strašnu scenu: uhićenje cijele obitelji Fišer - Josipa, suprugu Blanku te djecu Edit i Suzanu. Marko se više nikada nije vratio kući.“

Ubijen je u logoru Auschwitz 21. svibnja 1944. godine. U Čakovcu živi njegova unuka Branka Gašparić.

12. ALEKSANDAR BREUER

Aleksandar Breuer rođen je 1902. godine.

Bio je privatni činovnik, a u povijesti Donje Dubrave zapamćen je kao jedan od osnivača Nogometnog kluba „Dubravčan“ 1927. godine.

Uhićen je 26. travnja 1944. godine i deportiran u logor Auschwitz, no vratio se 1945. godine u Donju Dubravu.



Aleksandar Breuer (1902.–1986.)

Na ustupanju fotografije autori ljubazno zahvaljuju potomcima Aleksandra Breuera

OBITELJ FISCHER

13. JOSIP FISCHER

Josip Fischer rođen je 24. rujna 1901. godine u Oberwartu (suprug Blanke Fischer, otac Suzane i Edit).

Po zanimanju je bio porezni činovnik i vlasnik motornog mlina i pilane.

Uhićen je 26. travnja 1944. u Donjoj Dubravi i deportiran u logor Auschwitz-Birkenau, no vratio se 1945. godine u Donju Dubravu.

14. BLANKA FISCHER

Blanka Fischer, r. Hirschsohn, rođena je 22. siječnja 1905. godine u Prelogu (supruga Josipa Fischera, majka Suzane i Edit).

Uhićena je 26. travnja 1944. u Donjoj Dubravi i deportirana u logor, a ubijena je 22. svibnja 1944. godine u logoru Birkenau.

15. SUZANA FISCHER

Suzana Fischer rođena je 7. rujna 1929. godine u Prelogu (kćer Blanke i Josipa Fischera, sestra Edit Fischer).

Uhićena je 26. travnja 1944. u Donjoj Dubravi i deportirana u logor, a ubijena je 22. svibnja 1944. godine u logoru Birkenau.

16. EDIT FISCHER

Edit Fischer rođena je 15. lipnja 1926. godine u Prelogu (kćer Blanke i Josipa Fischera, sestra Suzane Fischer).

Uhićena je 26. travnja 1944. u Donjoj Dubravi i deportirana u logor, a ubijena je 11. ili 13. rujna 1944. godine u logoru Gelsenkirchen prilikom bombardiranja. Datum smrti nije moguće točno utvrditi s obzirom na to literatura govori da je logor bio bombardiran 11. rujna, a svjedokinja smrti Edit Fischer je na sudu svjedočila da se bombardiranje dogodilo 13. rujna.



Obitelj Fischer i Hirschson (slikano oko 1938. godine).

Gornji red slijeva: Josip Fischer, Blanka Fischer, Antonija Hirschson, Nikola Hirschson

Donji red slijeva: Edit Fischer, Serafina Hirschson, Alice Hirschson i Suzana Fischer

Na ustupanju fotografije autori ljubazno zahvaljuju obitelji Singer.

Od četvero članova obitelji Fischer, kući se vratio jedino otac Josip. O svom je uhićenju, boravku u logoru i sudbini njegove obitelji 1973. godine dao intervju novinama koji donosimo u cijelosti:

„Tek što se bio vratio s jednogodišnjeg boravka u logoru u Velikoj Kaniži (Mađarska) Fišer je s obitelji pakovao kovčege i čekao povoljan trenutak da se prebaci u partizane. Jedan od najboljih mojih prijatelja, tako se bar uvijek predstavljao pokazao je prstom agentima na mene. Zapravo, bili smo spremni da organiziranom akcijom krenemo iz Donje Dubrave gdje sam stanovao s roditeljima u oslobađanje zatvorenika kod Koprivnice.

Josip se vratio u Donju Dubravu i čekao vezu za Kalnik. Jednog maglovitog travanjskog jutra sat je pokazivao pola pet, netko je zakucao na prozor Fišerovih. Josip nestrpljiv u očekivanju

veze prvi je skočio sa kreveta, ali umjesto partizanske veze pred prozorom su bila dva gestapovca i mađarski agent.

„Izlazi! Van!“, čula se dreka.

Jedan po jedan Fišerovi su izašli na dvorište. Nisu bili jedini. Svi Jevreji i svi oni koji nisu bili simpatični Gestapou bili su na ulicama Donje Dubrave. Skidali su ih do gola ne mareći za hladno jutro. Tražili su zlato. Očekivali su bogatstva – reče nam Fischer. I našli su ga. Fišerovim kćerkama skinuli skromne prstenčiće, supruzi naušnice. To je bilo sve. Strpali su ih u kamione i otpremili u Čakovec u bazu. Prvu stanicu u pravcu tvornice smrti. Jauk i zapomaganje iz današnje Druge osnovne škole čulo se dva dana. Onda je naređen pokret, opet Velika Kaniža. Tu su ih kao stoku tovarili u stočne vagone i do tri stotine u jedan vagon. Bili su to trenuci kad se umiralo nasilno. Gazili su ljudi jedan po drugom, hvatali zrak, djelić slobodnog prostora. Stisnuli smo zube. Očekivali da će ipak doći bolje. S velikom mukom zadržao sam se s obitelji.

Oswiecim!

Tvornica smrti, kako su je nazivali kroničari. Tu je po prvi puta Fišer vidio zloglasnog i danas još neuhvaćenog Josipa Mengelea. Bahato i ponosno prišao je svakom vagonu. Jedan po jedan morali su izlaziti. Ljudi, žene, djeca. S podignutim desnim palcem dirigirao je tko će kuda. Palac je bio okrenut lijevo za Josipovu suprugu Blanku i mlađu kćer petnaestogodišnju Suzanu. Bio je to pravac u smrt. Josip i starija kćerka tada osamnaestogodišnja Edita otišli su na desnu stranu. Bili su sposobni za rad.

Ipak nismo ostali zajedno. Mene su odveli u Brzezinku (Birkenau), a kćerku u jedan drugi logor. Kasnije, saznao sam poginula je pri jednom napadu na logor. U očima Josipa Fišera zaiskrile su se suze. Nije ni čudo. Prisjetili smo ga najdražih i izgubljenih. Sa svojim osamdesetak kilograma i 170 centimetara visine bio je uvršten u brigadu koja je radila na izgradnji tvornica. Rukama se nosilo željezo, cigle, beton. Po cijeli dan. Uvečer trava, voda i ponekad kruh od pljeva. Držao sam se i sam sebe uvjeravao da treba ustrajati. Kad bi netko malaksao Nijemci nisu štedjeli metaka. Često sam i sam sebe vidio pred pušćanom cijevi. Mnogi su tako prošli.

Dvije žičane ograde oko logora a uz to još i prikopčane na strujni krug stražarnice sa do zubiju naoružanim teroristima, sve nas je to iz dana u dan ubijalo, sve dok...

„Kad vas postroje, a ti bježi. Sakri se!“, tako je jedan od engleskih zatočenika govorio Fišeru. Bio je to znak da se bliži kraj njemačke vladavine. Kraj velikog Reicha! Samo 120 kilometara su bile udaljene sovjetske jedinice od Oswiecima. Nijemci su se povlačili glavom bez obzira. No nisu zaboravili na logoraše.

„Zbor!“

Srce u Fišerovim grudima zadrhtalo je. Da li je to kraj? Vremena za razmišljanje nije bilo. Netko ga je uhvatio za ruku. Iz obližnje šume čuli su se rafali. Jedan, drugi. Stotinu njih. Onda

je sve utihnulo. Snijeg je po poljskim poljima tog siječnja 1945. godine imao crvenu boju. Od krvi. Josip Fišer i Miško Berger, Mađar koji je s njim gledao kako odvođe 12.000 logoraša u obližnje šume i čuo posljednju životnu glazbu za njih – pjev rafala pomiješan s fijkom sjeverca, sada su zajedno koračali nakon dana provedenih u kokošinju njihovoj kući spasa. Teško izmučenog koraka, dva su tijela našla topli kutak u podrumu jedne napuštene kuće. Fišer se ne sjeća tog sela. Ne sjeća se ni koliko su tu dana u polusvijesti bez hrane i vode proveli.

Probudio ih je zov na nepoznatom jeziku. Bili su to sovjetski vojnici...

„Gdje su njemački protuavionski topovi?“

Josip je odgovorio. Nakon nekoliko dana pustili su ih, snabdjeli potrebnim papirima i njih dvojica krenuli su u pravcu Budimpešte. Dva mjeseca su putovali. Pješke. Budimpešta ih je dočekala u proljetnom cvatu. Iz Budimpešte pravac – Subotica. Odavde - Donja Dubrava.

Sam bez igdje ičega, težak 47 kilograma našao sam se na napuštenom i opljačkanom roditeljskom pragu. Srce se stisnulo. Trebalo se prihvatiti posla. Mijo Belovarec, Vinko Međimurec i još petnaestorica drugova. Bila je to prva dobrovoljna milicija. Hvatali smo Nijemce koji su bezglavo jurili Dravom i predavali ih OZN-i u Kotoribu.

Prošao je Josip kraj plinskih komora, ubijanja, medicinskih eksperimenata, izgladnjivanja. Sve to tužna je prošlost jedne generacije. Ostale su uspomene u sjeti 72. godišnjeg penzionera iz Preloga. Nešto malo dokumenata, odijelo robijaša iz Oswiecima spremljeno u Muzeju Međimurja i broj 186728! Na lijevoj podlaktici. Bilo je to vrijeme kad su ljudi bili brojevi.



Logoraško odijelo Josipa Fischera koje se čuva u Muzeju Međimurja Čakovec pod inventarnom oznakom MMČ 13164 (1-3), a sastoji se od hlača, košulje i kape. Na ustupanju fotografije autori ljubazno zahvaljuju Muzeju Međimurja Čakovec.

Vojko Kunaver, prof.
Zavod Republike Slovenije za školstvo
Vojko.Kunaver@zrss.si

Nastava povijesti o Holokaustu u slovenskom školskom prostoru

Na prostoru Republike Slovenije s nastavom o Holokaustu kao i s povećanim aktivnostima na tom području, započeli smo 2008. godine. Sve je započelo s posjetom slovenske delegacije Izraelu te godine, no inicijativa je započeta sa strane Yad Vashema s aktivnostima na polju međunarodne suradnje između Ministarstva za obrazovanje Republike Slovenije, Ministarstva vanjskih poslova Republike Slovenije i izraelske Ambasade u Ljubljani. Naravno, nastava o Holokaustu bila je prisutna u našem školskom prostoru već od ranije, ponajviše u nastavi povijesti Drugoga svjetskoga rata, ali se na njoj nije tako sistematično i produbljeno radilo.

Od 2009. godine do 2018. godine bilježimo tri grupe slovenskih nastavnika u Izraelu (Yad Vashem), od kojih je jedna grupa bila zajedno s nastavnicima iz Republike Hrvatske (2015.). Od 2012. godine aktivna je naša suradnja s nevladinom organizacijom Centropa iz Beča, koja se najviše bavi obiteljskim pričama židovskih obitelji na području nekadašnje zajedničke zemlje prije i za vrijeme Holokausta. Od 2018. godine započeli smo suradnju s Memorial de la Shoah iz Pariza u Adriatic dijalogima za hrvatske, talijanske i slovenske nastavnike Povijesti. Do sada je bilo provedeno već šest seminara, a za vrijeme COVID-19 restrikcija nekoliko smo ih organizirali putem Zoom aplikacije. U narednim godinama surađivali smo i sa nastavnicima iz Austrije, Hrvatske i Slovenije.

Ciljevi naše suradnje sa školama su, uglavnom, podizanje svijesti mladih o teškim vremenima koje je prouzročio rat i o grupama ljudi koje su bile osuđene na smrt. Prije svega tu je riječ o Židovima i Slavenima koji su puno puta dijelili sličnu sudbinu za vrijeme nacističkoga terora. Kako bismo to postigli, na raspolaganju imamo dosta literature i ostalih izvora i filmova (kratkih i dužih), a taj se popis posljednjih godina dodatno povećava. Svakako je važno organizirati puno seminara, radionica za nastavnike i drugih aktivnosti iza kojih stoje organizacije koje se bave odgojem i obrazovanjem.

Možda bismo mogli na kraju reći još nešto o iskrivljavanju Holokausta. Za vrijeme pandemije COVID-19 i restrikcija, koje su bile uvedene u skoro svim zemljama svijeta, nažalost našlo se i puno takozvanih "aktivista" koji su mjere poduzete od strane vlasti uspoređivali s onima koje su se za vrijeme Holokausta i Drugoga svjetskoga rata događale Židovima. Takav pristup je posve neodgovarajući i kao takvog ga treba osuditi te mlade generacije upozoravati na povijesne činjenice. Sa događajima tijekom pandemije korona virusa ne možemo i ne smijemo praviti nikakve usporedbe u odnosu na stravične događaje iz perioda Drugog svjetskog rata.

Helena Zečar Lajtman, prof. mentor

Gimnazija Josipa Slavenskog Čakovec

helena.zecar@gmail.com

Holokaust - etičko i sociološko gledište

Brojni filozofi, odnosno etičari, sociolozi i psiholozi, još od 1950-ih godina pitaju se kako je moguće da je toliko ljudi u nacističkom režimu bilo spremno počiniti zločine najvećih razmjera?

Nastojanja da se Holokaust prikaže kao nasilje devijantnih osoba kojima je takav oblik ponašanja određen biološki ili psihološki (individualistička objašnjenja devijantnosti), nisu naišla na činjeničnu potvrdu pa se sociolozi i filozofi okreću drugačijem pogledu. Uzroke devijantnog ponašanja⁷⁸ nisu tražili u pojedincu, već u društvenim okolnostima toga vremena.

Sociolog i filozof Zygmunt Bauman smatrao je da zlo nije nužno vezano uz tip ličnosti osobe, već je *racionalni svijet moderne civilizacije učinio Holokaust zamislivim*⁷⁹. U svojem djelu „*Modernost i holokaust*“ ukazuje na negativne učinke racionalizacije i birokratizacije koje su pojave modernog društva. Sociolog Max Weber racionalizaciju, odnosno duhovni obrazac proračunatosti, predvidljivosti i učinkovitosti, vidi kao pojavu koja se nalazi u temelju modernizacije. Birokratske organizacije omogućuju da se racionalizacija osigura u modernom društvu u kojem je učinkovitost osnovno načelo organizacije samog društva. Precizan sustav pravila, podjela rada, hijerarhija, odnosno načelo nadređenosti i podređenosti, impersonalni odnosi, objektivno obavljanje posla - značajke su birokracije prema Maxu Weberu⁸⁰. Prema Weberu zahtjev da se sluša zapovijed nadređenog predstavlja čast državnog službenika. Bauman pak uočava da u birokratskom sustavu zapovijedi nadređenog prestaju biti moralno ispravne ili neispravne, već postaju samo učinkovite ili neučinkovite. Moralna odgovornost zamijenjena je disciplinom što na neki način dovodi do moralne ravnodušnosti. Sve navedeno, smatra Bauman, učinilo je Holokaust mogućim u modernom društvu.

Socijalni psiholog Stanley Milgram sa Sveučilišta Yale također je pokušao objasniti zločine iz Drugog svjetskog rata te odgovoriti na pitanje zašto je toliki broj ljudi u nacističkom režimu bio spreman izvršavati naredbe osoba koje doživljavaju autoritetima. Poznata fraza Adolfa

⁷⁸ Bošnjak, Z., Paštar, Z., Vukelić, A. (2020.) Sociologija, udžbenik za srednje škole. 1.izd. Zagreb: Profil, str.115-120

⁷⁹ Bauman, Z. (2017.) Modernost i holokaust. Zagreb: TIM press, str. 33-39

⁸⁰ Bošnjak, Z., Paštar, Z., Vukelić, A. (2020.) Sociologija, udžbenik za srednje škole. 1.izd. Zagreb: Profil, str. 25

Eichmanna „Samo sam slušao naredbe“, kojom je pokušao opravdati svoje postupke, bila je Milgramu poticaj za istraživanje. Sudionici njegova eksperimenta bili su dobrovoljci, voditelj eksperimenta i učenici. Dobrovoljci su se javili na Milgramov oglas u kojem je tražio sudionike eksperimenta kojeg je lažno prikazao kao eksperiment o sposobnostima učenja i pamćenja. Sudionici/dobrovoljci, dakle, nisu znali da eksperiment zapravo istražuje u kojoj su se mjeri ljudi spremni podvrgnuti autoritetu. Voditelj eksperimenta objasnio je dobrovoljcima kako je cilj projekta istražiti u kojoj mjeri kažnjavanje utječe na proces učenja. Sudionici dobrovoljci dobili su uloge nastavnika, dok su uloge učenika dobili studenti sveučilišta Yale koji su znali o kakvom eksperimentu se radi. Učenici su trebali naučiti listu asocijacijskih parova riječi, a uloga nastavnika bila je da ispituju učenike. Nastavniku je bilo rečeno da učenik sjedi u susjednoj sobi te da je priključen na generator koji izaziva elektrošokove u rasponu od 15 do 450 volti. Svaki put kada je učenik dao pogrešan odgovor, nastavnik je, prema uputama voditelja eksperimenta, trebao uključiti jedan u nizu prekidača koji izaziva elektrošok na što su puštani unaprijed snimljeni audiozapisi sa zvukovima plača i jaukanja. Naravno, učenik nije u stvarnosti bio izložen elektrošokovima, no nastavnik (dobrovoljac) to nije znao. U slučaju kolebanja nastavnika da uključi prekidač koji izaziva elektrošok kod netočnog odgovora učenika, voditelj eksperimenta davao je naputke neka nastavi s eksperimentom. Rezultati eksperimenta bili su šokantni. Nitko od sudionika nije odbio uključiti prekidač koji izaziva elektrošok od 300 volti, a čak 65 posto ispitanika (26 od 40) kaznilo je svoje učenike elektrošokom od maksimalnih 450 volti. Milgramov eksperiment pokazao je da autoritet pobjeđuje i najčvršće moralne vrijednosti ⁸¹te da okrutnost nije čin izvršen od strane okrutnika, već je povezan s međuodnosnom autoriteta i podređenosti.⁸²

Pojam zla u filozofiji Hannahe Arendt pruža još jedan pogleda na problematiku podčinjavanja. U svojim djelima „O zlu“ i „Eichmann u Jeruzalemu: Izvještaj o banalnosti zla“ Arendt govori o problemu zla i pitanju moralnog prosuđivanja. U svom poimanju zla, Arendt se slaže sa Sokratom koji govori da je bolje biti u konfliktu s cijelim svijetom, nego sa samim sobom. Mi smo jedina osoba s kojom smo primorani živjeti do kraja života pa je očito da je osoba koja čini zlo u sukobu sa samom sobom⁸³. Iz toga proizlazi da nitko ne želi činiti zlo radi zla samog. Adolfa Eichmanna Arendt vidi kao običnog birokrata, kao osobu s izraženim nedostatkom kritičkog mišljenja i moralnog prosuđivanja ⁸⁴kojem je, sokratovski rečeno, bitniji mir s cijelim svijetom, nego sa samim sobom. Govoreći o nacističkom režimu, Hannah Arendt smatra da nije potrebno nikakvo iskonsko zlo kako bi djelovanje jednog čovjeka poprimilo neviđene razmjere. Hitler je svoje zločine učinio ne samo legalnima, već i

⁸¹ Marušić Brezetić, D., Ćurko, B. (2010.) Ja, mi, oni: udžbenik etike za drugi razred srednjih škola. 1. izd. Zagreb: Profil, str. 50-51

⁸² Bauman, Z. (2017.) Modernost i holokaust. Zagreb: TIM press, str. 205-226

⁸³ Arendt, H. (2006.) O zlu: predavanje o nekim pitanjima moralne filozofije. Zagreb: Naklada Breza, str. 46-58

⁸⁴ Arendt, H. (2002.) Eichmann u Jeruzalemu: Izvještaj o banalnosti zla. Zagreb: Politička kultura, nakladno-istraživački zavod, str. 40-56

poželjnima⁸⁵, a moral se u to vrijeme urušio u puke navike običnih ljudi što je bilo moguće zbog nedostatka kritičkog promišljanja i djelovanja, odnosno zbog čistog ne-djelovanja većine.

Moralnost koja se temelji na strogom pridržavanju pravila i zakona te ponašanju koje se prilagođava onome što većina smatra ispravnim, spominje i psiholog Lawrence Kohlberg koji je proučavao *razvoj moralne svijesti*⁸⁶ te uočio određene pravilnosti. Kohlberg smatra da se moralnost počinje razvijati u ranom djetinjstvu te da faze moralnog razvoja predstavljaju faze prelaska iz egoizma u altruizam⁸⁷. Najniža razina moralne svijesti je pretkonvencionalna, koja je najčešće prisutna u male djece. Riječ je o razini u kojoj se još ne shvaća kakve su šire konvencije (običaji) nekog društva te se, pri procjeni, moralnost ne uzima u obzir motiv pojedinca, nego samo čin. Na konvencionalnoj razini smatra se ispravnim ono što je prihvaćeno u nekoj zajednici kojoj osoba pripada te se slijede pravila većine kako bi se zadobilo njihovo poštovanje. Tek posljednja, postkonvencionalna razina koju doseže mali postotak ljudi, uključuje argumentiranu procjenu što je moralno ispravno, a što ne, neovisno o važećim društvenim normama. Na toj razini pojedinac, uz društvena pravila, slijedi vlastita moralna načela na temelju kojih odlučuje jesu li društvena pravila ispravna.

Uzimajući u obzir sve navedene autore i njihove teorije, te povezanost nekritičkog promišljanja, a time i nedjelovanja, s holokaustom kao najvećim zločinom protiv čovječnosti u povijesti, možemo zaključiti da je važnost razvijanja kritičkog promišljanja i propitkivanja neprocjenjiva. Uloga odgojno-obrazovnih djelatnika u suvremenom obrazovanju mora biti poticanje djece i mladih na kritičko promišljanje. Zadatak je suvremenog obrazovanja, između ostalog, podučiti učenike kako, a ne što misliti. Time oni postaju manje pasivni, postaju tolerantniji i empatičniji, lakše kasnije u životu donose odluke koje imaju pozitivne ishode, neovisniji su i lakše se izbere za sebe te poštuju autonomiju drugih ljudi.

Literatura:

Arendt, H. (2002.) *Eichmann u Jeruzalemu: Izvještaj o banalnosti zla*. Zagreb: Politička kultura, nakladno-istraživački zavod

Arendt, H. (2006.) *O zlu: predavanje o nekim pitanjima moralne filozofije*. Zagreb: Naklada Breza

Bauman, Z. (2017.) *Modernost i Holokaust*. Zagreb: TIM press

⁸⁵ Arendt, H. (2002.) *Eichmann u Jeruzalemu: Izvještaj o banalnosti zla*. Zagreb: Politička kultura, nakladno-istraživački zavod, str. 128-141

⁸⁶ Lukić, I., Zec, M., Paštar, Z. (2021.) *Etika 2: Tragovima čovjeka, udžbenik etike u drugom razredu srednjih škola*. 2.izd. Zagreb: Školska knjiga, str. 34-36

⁸⁷ Marušić Brezetić, D., Ćurko, B. (2010.) *Ja, mi, oni: udžbenik etike za drugi razred srednjih škola*. 1.izd. Zagreb: Profil, str. 70-71

Bošnjak, Z., Paštar, Z., Vukelić, A. (2020.) Sociologija, udžbenik za srednje škole. 1.izd. Zagreb: Profil

Lukić, I., Zec, M., Paštar, Z. (2021.) Etika 2: Tragovima čovjeka, udžbenik etike u drugom razredu srednjih škola. 2.izd. Zagreb: Školska knjiga

Marušić Brezetić, D., Čurko, B. (2010.) Ja, mi, oni: udžbenik etike za drugi razred srednjih škola. 1.izd. Zagreb: Profil

Kristina Vinković, prof.

Srednja škola Čakovec

kristinau100@gmail.com

Obrada dokumentarnog filma

„May Your Memory Be Love - The Story Of Ovadia Baruch“¹

Ishodi radionica, za četvrte razrede opće gimnazije, koje su bile održane na nastavi Povijesti povodom obilježavanja Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta bili su: prosuditi uzroke, obilježja i posljedice antisemitizma u Europi i svijetu te Holokaust, progone i stradanja ljudi u totalitarnim režimima na rasnoj, ideološkoj, nacionalnoj i vjerskoj osnovi.⁸⁸ Nastava je bila uvod za gledanje filma *May Your Memory Be Love - the Story of Ovadia Baruch* u Centru za kulturu Čakovec 27. siječnja 2023. godine.

Ulaznom karticom učenici su ponovili gradivo koje je bilo ranije obrađeno na nastavi Povijesti u sklopu nastavne jedinice *Progoni i ograničavanje slobode u totalitarnim društvima: nacistička Njemačka*. Fotografijom Davidove zvijezde ponovljeno je tko je morao nositi to obilježje, što se želi postići Nürnberskim zakonima te događaj koji je poznat pod nazivom Kristalna noć.

Nakon uvodnog dijela sata učenici su podijeljeni u sedam grupa. Broj učenika u grupama ovisio je o zadacima koje su trebali odraditi. Radionica je trajala dva školska sata. Predviđeno vrijeme rada na izvorima i pripremanje izlaganja bilo je 35 minuta. Drugi sat učenici su imali izlaganja. Izvori koje su učenici koristili navedeni su u literaturi.

Prva grupa objasnila je pojam antisemitizam, što je europski antisemitizam i kako je bio povezan s kršćanskim učenjima. Objasnili su kako su se u 19. stoljeću razvili antisemitizam, rasizam i u kakvoj su vezi s nacionalističkim ideologijama. Proučili su utjecaj Prvog svjetskog rata i političkog razvoja u Europi na židovsko / nežidovske odnose u međuratnom razdoblju. Zadatak druge grupe je objasniti genocid na primjerima iz povijesti. Primjeri iz povijesti koje su trebali dodatno istražiti su armenski genocid, gladomor, Holokaust i genocid u Srebrenici.

Polazište treće grupe je rečenica Ivana Šibera: *Propaganda je namjerno i plansko djelovanje na mnijenje i kontroliranje stavova radi stvaranja predispozicija za određeni način*

⁸⁸ Narodne novine. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html (pristupljeno 18. siječnja 2023.)

*ponašanja*⁸⁹ i izjava Josepha Goebbelsa 1934. godine: *Tisak danas više nije neprijatelj, nego je suradnik vlada. Tisak i vlada zapravo teže istom cilju*⁹⁰.

Učenici su objasnili utjecaj nacističke propagande na progon Židova. Zaključili su da su nacisti propagandom uvjerali njemačko stanovništvo da im pomogne u eliminaciji Židova. Istaknuli su ulogu Josepha Goebbelsa u propagandi koja je bila usmjerena protiv Židova.

Zadatak četvrte grupe je objasniti razliku između geta i koncentracijskih logora, kako su geta bila korištena prilikom odvajanja, koncentriranja i progona zajednice. Naveli su vrste logora proučavajući izvore i zemljovid na kojem su ucrtani logori. Proučili su odluke koje su bile donesene na konferenciji u Wannseeu 1942. godine o rješenu židovskog pitanja.

Peta grupa govorila je o tome kako je masovno ubojstvo osoba s invaliditetom otvorilo put sustavnom ubijanju Židova. Na koji način su nacisti koristili logore smrti i druge logore kako bi realizirali svoju namjeru *konačnog rješenja europskog židovskog pitanja*. Istaknuli su kako je ljudima koji su došli u koncentracijske logore oduzet identitet, kako su postali broj. Govorili su o zločinima koji su se događali u koncentracijskim logorima. Otkrili su ulogu i sudjelovanje žena u zločinima na slučaju Erne Petri koja je ubila šestero židovske djece.

Šesta grupa imala je izlaganje o odgovornosti pojedinca u ratu. Kakvu je ulogu imalo lokalno stanovništvo u spašavanju Židova? Tko su bili ljudi koji nisu željeli biti promatrači već su sudjelovali u spašavanju. Govorili su o tome tko su Pravednici među narodima te zašto je Tomislav Merlić dobio odlikovanje Pravednika među narodima.

Sedma grupa imala je izlaganje o povijesti Židova u Solunu te o Ovadiji Baruchu. Njihov zadatak bio je pripremiti razred za gledanje filma *May Your Memory Be Love - the Story of Ovadia Baruch*. Izlazna kartica pokazatelj je koliko su učenici znali o progonima Židova prije i nakon rada u grupama i jesu li ih rad u grupama i izlaganja kolega iz drugih grupa potaknula da si postave pitanja. Neka od pitanja koja su si učenici postavili su: *Kakvi su to ljudi koji mogu bez ikakve grižnje savjesti izdati svog susjeda, prijatelja? Kako su se osjećali oni koji su uspjeli preživjeti? Što im je prolazilo kroz glavu? Kako bih postupila da mi se na vratima pojavi Židov koji me traži za pomoć? Bih li slušala nacističke naredbe?*

Posljednje pitanje koje je bilo postavljeno u izlaznoj kartici odnosilo se na povijest Židova u Međimurju. S obzirom na odgovore zaključila sam da je nužno uvrstiti gradivo o utjecaju Židova na razvoj gospodarstva i kulturnog života u Međimurju u nastavu Povijesti.

Nakon što su pogledali film o Ovadiji Baruchu učenici su dobili zadatak da za domaću zadaću napišu kratak osvrt na film. U nastavku slijedi dio osvrta učenice 4. razreda opće gimnazije Srednje škole Čakovec Tene Vizinger:

⁸⁹ Šiber, Ivan. 1992. *Politička propaganda i politički marketing*. Alineja. Zagreb.

⁹⁰ Knopp, Guido. 2007. *Hitlerovi pomoćnici*. Profil. Zagreb.

Mučna povijesna priča približena nam je filmom *May Your Memory Be Love - the Story Of Ovadia Baruch* koji smo pogledali u čakovečkom Centru za kulturu. Priča filma temelji se na ispovijesti grčkog Židova Ovadije Barucha koji je najprije odveden u koncentracijski logor Auschwitz, a zatim u Mauthausen, preživio nacističko zlo nad Židovima koje se zbivalo za vrijeme Trećeg Reicha. Ovadia je u filmu pripovjedač, a hodajući kroz svoju životnu traumu osvještava gledatelje o zločinima koje je proživio.

Priču započinje kratkim, ali veselim tonovima obojanim uvodom u kojem govori o svojem djetinjstvu nakon čega vrlo brzo dolazi do glavne i izrazito teške teme koja je ujedno i razlog snimanja filma, a to je iskustvo života u logoru. Ovadia je za film odlučio otići u logore u kojima je boravio, a već je u prvim kadrovima snimljenima tamo vidljiv pečat traume otisnut na njegov život. Od vagona laganim korakom odlazi u predvorje logora, a gledatelju posebno upada u oko scena u kojoj drži bodljikavu žicu kroz koju je nekad prolazila struja i govori kako ne može vjerovati da tu žicu drži danas, kao slobodan čovjek, bez straha da će ga ta ista žica ubiti. U nastavku pripovijeda još nekoliko uznemirujućih iskustava, a tračak pozitivne izviruje kad Ovadia počinje govoriti o svojoj ljubavnoj priči s Alizom, također logorašicom židovskoga podrijetla. Ostatak se filma Ovadia osvrće na svoj život s Alizom, a usto prepričava njezino iskustvo s liječnicima u logoru koje je neočekivano imalo sretan kraj jer Alizu nisu sterilizirali. Na samom kraju, on otkriva da je u trenutku kad je mislio da je gotov, u logor ušla Crvena armija i oslobodila ih od muka koje su proživljavali godinama. Navodi kako je, iako je izgubio kontakt s Alizom tijekom logoraških dana i nije znao što joj se dogodilo, na kraju sve završilo idealno, a on i Aliza su se vjenčali i osnovali obitelj. Film *May Your Memory Be Love – the Story Of Ovadia Baruch* jedan je od mnogih filmova koji progovaraju o strahotama koje su se u povijesti događale ljudima. Filmovi poput ovog u čovjeku osvještavaju činjenicu da se Holokaust događao stvarnim ljudima, ljudima koji

su mogli biti naši susjedi, roditelji, ljudima koji smo mogli biti mi sami. Učenje o Holokaustu pomaže nam razumjeti opasnost ekstremističkih ideja, daje nam priliku za analiziranje odluka i radnji koje su bile, odnosno nisu bile poduzete, od niza ljudi u kriznim situacijama, Holokaust je pokazao kako suvremena nacija može iskoristiti svoje znanje za provođenje destruktivne politike, ali najvažnije, Holokaust je pokazao da više nikad ne smijemo dopustiti da se dogode zločini protiv čovječanstva.

Bavljenje temom Holokausta na nastavi Povijesti od izuzetne je važnosti jer učenici unaprjeđuju svoje znanje o genocidu koji se dogodio u razdoblju od 1933. do 1945. godine, a cilj mu je bio progon i uništenje Židova. Učenici trebaju shvatiti da su stradali bili stvarne osobe s imenima i prezimenima kojima je u koncentracijskim logorima oduzet identitet. Važno je osvijestiti činjenicu da je diskriminacija po bilo kojoj osnovi nasilje. Svrha je razviti toleranciju i empatiju, ne oblikovati svoje stavove na predrasudama nego prihvatiti različitost. Poruka koju mladima ostavljamo u nasljeđe u obliku velikog upozorenja je neka se nikad više ne ponovi. Učimo na pogreškama onih prije nas jer povijest bi trebala biti učiteljica života.

Literatura:

- Kuća Anne Frank, OSCE/ODIHR, *Nastavni materijali za povijest Židova i antisemitizma, 1. dio Židovi u Europi do 1945.*
- Kuća Anne Frank, OSCE/ODIHR, *Nastavni materijali za povijest Židova i antisemitizma, 2. dio Antisemitizam: vječni sukob*
- Kuća Anne Frank, OSCE/ODIHR, *Nastavni materijali za poučavanje o diskriminaciji, rasizmu i antisemitizmu, 3. dio Predrasude.*
- Bresheeth, Haim; Hood, Stuart; Jansz, Litza. 2002. *Holokaust za početnike.* Zagreb.
- Knopp, Guido. 2007. *Hitlerovi pomoćnici.* Profil. Zagreb.
- Levi, Primo. 2012. *Zar je to čovjek.* Fraktura. Zagreb.
- Lower, Wendy. 2014. *Hitlerove furije : Njemice u nacističkim poljima smrti.* Profil knjiga. Zagreb.
- Skočilić, Jasmina. 2007. *Usporedba državne propagande u Njemačkoj i Velikoj Britaniji tijekom Drugog svjetskog rata.* Pro tempore, No. 4. <https://hrcak.srce.hr/file/94876> (pristupljeno 18. siječnja 2023.)
- Škarica, Matej. 2012. *Propaganda kroz europsku povijest.* Synopsis. Zagreb- Sarajevo.
- Vulesica, Marija. 2009. *Povijest i razmatranje pojma antisemitizam.* Studia lexografica, 1-2 (4-5). str. 65- 75. <https://hrcak.srce.hr/file/162965> (pristupljeno 18. siječnja 2023.)
<https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/inline-files/Preporuke%20za%20nastavu%20i%20uc%CC%8Cenje%20o%20holokaustu-1.pdf> (pristupljeno 18. siječnja 2023.)
- <https://mzo.gov.hr/> (pristupljeno 18. siječnja 2023.)
- <https://cendo.hr/> (pristupljeno 18. siječnja 2023.)
- <https://www.yadvashem.org> (pristupljeno 18. siječnja 2023.)
- <http://povijest.net/> (pristupljeno 18. siječnja 2023.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=dMTHwuQnIKA> (pristupljeno 18. siječnja 2023.)
- <https://www.dhm.de/lemo/bestand/objekt/96003773> (pristupljeno 18. siječnja 2023.)
- <https://www.alamy.de/> (pristupljeno 18. siječnja 2023.)
- <https://www.enciklopedija.hr/> (pristupljeno 18. siječnja 2023.)
- https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html (pristupljeno 18. siječnja 2023.)



Funded by
the European Union